

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาต้องการจะหาคำตอบว่าการดำรงอยู่ของชุมชนด้วยทุนทางสังคมของชุมชนไปในลักษณะใด และแนวทางการพัฒนาแนวใหม่ที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเข้ามาอยู่ในบริบทของชุมชนจะทำให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เพื่อตอบคำถามดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงได้อาศัย แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางและฐานความรู้ในการศึกษาวิเคราะห์ และสร้างกรอบในการศึกษาเพื่อให้เข้าใจ พัฒนาการของชุมชนและทุนทางสังคมในช่วงเวลาต่าง ๆ ดังนี้

1. แนวคิดทุนทางสังคม
2. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
3. แนวคิดเกี่ยวกับแผนแม่บทชุมชน
4. แนวคิดผลกระทบของการท่องเที่ยว
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.

1. แนวคิดทุนทางสังคม

ที่มา ความหมาย และลักษณะของทุนทางสังคม

นักปรัชญาทางสังคม Albert O. Hirschman ได้เปรียบเทียบทุนทางสังคมว่าเป็นเสมือนทรัพยากรทางสังคม ที่ใช้ไม่มีวันหมด อย่างไรก็ตาม ทรัพยากรประเภทนี้จะไม่มียุทธศาสตร์อะไรเลย ถ้าไม่ถูกนำมาใช้ ซึ่งต่างไปจากทุนทางกายภาพ (Physical Capital) และทุนอื่น ๆ ที่ทั่วไปที่เคยมีมา (Conventional Capital) เพราะทุนเหล่านี้จะหมดไปเมื่อถูกนำมาใช้ ส่วนคำว่าทุนทางสังคมได้ปรากฏขึ้นครั้งแรกในการอธิบายของ Hanifan (1920) ในหนังสือ rural school community centers ซึ่งได้อธิบายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของคน อาทิ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการสร้างภาพลักษณ์ที่ดี (good will) การสร้างมิตรภาพ (fellowship) ความเห็นอกเห็นใจ (sympathy) และการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคมระหว่างบุคคลหรือครอบครัวที่ทำให้เกิดหน่วยสังคมขึ้นมา ต่อมาคำว่า “ทุนทางสังคม” ได้แพร่หลายมากขึ้น หลังจากมีการถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องประชาสังคม (Civil Society) จากแนวคิดของนักรัฐศาสตร์ ชื่อ Putnam และ

นักวิชาการคนอื่นที่ต้องการอธิบายถึงการนำเอาวิถีชีวิตที่เหมาะสมของสังคมกลับคืนมา และธนาคารโลก (World Bank) ได้มีการนำคำว่า ทูทางสังคม ไปใช้อย่างกว้างขวางในด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคม รวมทั้งการจัดการที่เป็นแนวทางการพัฒนาองค์กร (วรวิณี โรมรัตนพันธ์, 2548)

ทูทางสังคมในประเทศไทย

มีการศึกษาของนักวิชาการทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างชาติ ถึงโครงสร้างของสังคมไทยในแง่มุมต่าง ๆ และได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์บางประการของประชาชนในชุมชนไทย ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความหมายของคำว่าทูทางสังคม ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับหลักการและวิถีชีวิต โดยเฉพาะนักวิชาการในสำนักคิด วัฒนธรรมชุมชน ที่สนับสนุนให้คนท้องถิ่นศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชนตนเอง อันเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์และการร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน ถึงแม้ว่าแนวคิดดังกล่าวจะไม่ได้กล่าวถึงคำว่าทูทางสังคมโดยตรง แต่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าวก็สะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์ทูทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมปรากฏการณ์ชัดเจนขึ้น โดยชี้ให้เห็นถึงระบบคิดที่อยู่ในรูปของคุณค่า วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน หรือผนวกเอาแนวคิดและหลักการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเน้นการยกระดับจิตใจเข้าไปใช้ โดยระบบคิดดังกล่าวได้ส่งผลถึงความสัมพันธ์ของสมาชิกในรูปแบบของความร่วมมือระหว่างกัน ในการแก้ไขปัญหา ซึ่งส่งผลในทางปฏิบัติและผลลัพธ์ที่ออกมาในลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชน ในรูปของการรวมกลุ่มและเกิดเป็นเครือข่ายของชุมชน

ส่วนแนวคิดทูทางสังคม และคำว่าทูทางสังคมในประเทศไทย เพิ่งเริ่มปรากฏขึ้นในปี 2540 ภายหลังจากที่ได้มีการจัดตั้งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) โครงการของกองทุนเพื่อสังคมดังกล่าว ได้พยายามและทำให้สังคมไทยหันกลับไปมองคุณค่าที่เคยมีอยู่ที่เป็นทุนเดิม แต่อาจมองข้ามไป รวมทั้งสิ่งที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่น ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูล รวมไปถึงสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพชน เช่น ภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งสิ่งที่เป็นศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน เช่น ผู้นำ กลุ่ม องค์กร ประชาชน เครือข่าย เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวได้เกิดการฟื้นฟูทูทางสังคมที่มีอยู่และเริ่มสูญหายให้มีการนำกลับมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาในระดับชุมชน และหลังจากนั้น คำว่าทูทางสังคมในประเทศไทย ก็ได้ถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่อง

จึงอาจกล่าวได้ว่า ความเป็นมาของคำว่าทุนทางสังคม ที่เป็นทางการอาจจะเพิ่งเกิดขึ้นในประเทศไทยเมื่อไม่นาน แต่ถ้าจะพิจารณาถึงปรากฏการณ์ที่แสดงถึงความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของผู้คนในสังคมไทย ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้ออาทรกันหรือความมีน้ำใจต่อกัน จะพบถึงสิ่งที่เราเรียกว่า ทุนทางสังคม ได้มีปรากฏขึ้นในสังคมไทยมาช้านานแล้ว ซึ่งอาจจะต้องศึกษาผ่านวิถีชีวิตและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทย อย่างไรก็ตามหากจะพิจารณาจากผลงานของวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับ เรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทย จะเห็นได้ว่ามีวิวัฒนาการมาจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา หรือแม้กระทั่งแนวพระราชดำริเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่ประเทศไทยประสบกับวิกฤตทางเศรษฐกิจ และมีโครงการกองทุนเพื่อสังคม (SIF) เกิดขึ้นในสังคมไทย คำว่า ทุนทางสังคมก็ได้ถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวาง โดยมีความหมายที่ครอบคลุมในบริบทหลากหลาย เช่น เรื่องของวัฒนธรรม ได้แก่ เรื่องของภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อ หรือเรื่องของความเป็นชุมชน ได้แก่ ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งในเรื่องขององค์กรภาคประชาชน ผู้นำ เครือข่าย เป็นต้น ซึ่งโดยภาพรวมจะเห็นได้ว่า การศึกษาสังคมไทยของนักวิชาการไทยและต่างชาติ สะท้อนให้เห็นภาพของทุนทางสังคมไทยที่เคยมีในอดีตอย่างชัดเจน รวมทั้งการชี้ให้เห็นถึงระบบคิดในสังคมไทย ที่เกี่ยวกับคุณธรรมของชุมชน ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ค่านิยม ประเพณีอันดีงามที่สืบทอดมาจากบรรพชน รวมทั้งระบบอุปถัมภ์ที่มีค่านิยมไม่เป็นทางการ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ได้ส่งผลถึงรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และส่งผลถึงความไว้น้ำใจเชื่อใจกัน ความเอื้ออาทรระหว่างกัน ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนและความเป็นเครือข่ายระหว่างกันของคนในสังคมไทย ซึ่งมีผลต่อสภาพความเพียงพอหรือความพออยู่พอกินของคนในชุมชน ความสามารถพึ่งพาอาศัยและการพึ่งพาตนเองของชุมชนไทย (วรวิมล โธมัส, 2548)

ความหมายและมุมมองทุนทางสังคมของนักวิชาการไทย

อมรา พงศาพิชญ์ (2543) กล่าวถึง ทุนทางสังคมใน ทุนทางสังคมในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในสังคมไทย ว่า คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบัน และ/หรือองค์กรต่าง ๆ ทั้งในรูปของปัจเจก กลุ่มและเครือข่าย ทั้งนี้ค่านิยมบรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึง ทุนทางสังคมโดยเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ในระดับอุปถัมภ์ ที่มีค่านิยมในการตอบแทน

บุญคุณ ที่มีค่านิยมในการตอบแทนบุญคุณ ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน และกล่าวถึงการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมไปขยายใช้กับงานพัฒนาในปัจจุบัน

อานันท์ กาญจนพันธ์ ได้พูดถึงทุนทางสังคม เมื่อครั้งประชุมทางวิชาการในหัวข้อ ชุมชนไทยท่ามกลางกระแสเปลี่ยนแปลง ในวันที่ 30-31 พฤษภาคม 2543 ซึ่งจัดโดยสำนักงานสนับสนุนการวิจัยโดยให้ความเห็นว่า ทุนทางสังคม มี 3 ส่วนคือ ระบบความรู้ กฎเกณฑ์ และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ โดยที่ทุนทางสังคมเป็นวิถีคิด และระบบความรู้ที่ไม่ได้มองในเชิงเดียว แต่เป็นวิถีคิดเชิงซ้อนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร รวมถึงต้องมีกฎเกณฑ์ เกี่ยวกับการใช้ความรู้ นั้น ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องของ จารีต กฎหมาย หรือกฎทางสังคม เพื่อให้กฎเกณฑ์ที่มีเหล่านั้นสร้างความชอบธรรม เพื่อควบคุมและจัดการความสัมพันธ์ พร้อมกันนั้นก็ ต้องมีองค์กรที่เข้ามาทำหน้าที่จัดการในเรื่องการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ

นอกจากนั้น อานันท์ ยังกล่าวถึงทุนทางสังคมที่เป็นเสมือนทุนทางสังคมเดิมของสังคมไทย ซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อดีในการนำไปประยุกต์ใช้ความหมายของเรื่องต่าง ๆ คือมิติทางวัฒนธรรม โดยมิติทางวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ชุมชน พยายามจะร้อยพันขึ้นมา เพราะมีนัยสำคัญทางสังคม เพื่อประโยชน์ของชุมชนไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการปลูกจิตสำนึก หรือการรักษาสำนึกของชุมชนและเครือข่ายของชุมชนที่ต้องสัมพันธ์กันในการดำรงชีวิต และมักเกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากรที่ชุมชนต้องอิงอาศัย โดยจะเห็นได้จากมิติของความสัมพันธ์ผ่านงานบุญ ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งเตือนให้รู้ว่า ชีวิตเราที่อยู่มาได้ก็เพราะสำนึกในคุณค่าของทรัพยากรและร่วมกันรักษา อีกทั้งยังมีความหมายในแง่ที่เป็นการยืนยันในคุณค่าหรือกฎเกณฑ์ทางสังคมบางอย่าง (อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์, 2544)

อเนก นาคะบุตร (อ้างถึงใน สุจินดา สุขกำเนิด, 2542) ได้กล่าวถึง ทุนทางสังคมในลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชน และมีใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในประเทศไทย หากแต่เป็นคุณค่าเดิมที่สังคมไทยมีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นกรณีมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทรที่มีต่อกัน การเกาะเกี่ยวกันทางสังคม การรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เครือข่ายโรงสี เป็นต้น ทุนทางสังคมนี้คือพลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนชุมชนต่าง ๆ ให้มีความสามารถในการเพิ่มมูลค่า และทุนทางสังคมให้กับชุมชนตนเองมากขึ้น มีความสามารถในการจัดการกับปัญหาและท้ายที่สุดสามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาว

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (อ้างถึงใน วรวิมล โรมรัตนพันธ์, 2548) อธิบายว่า ทุนทางสังคมเป็นนามธรรม หมายถึง ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคี รวมพลัง การมีองค์กร มีหน่วยที่จะจัดการ จัดระบบต่าง ๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจุดรวมใจ มีศีลธรรม มีความ

สมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เรียกว่า เป็นทุนทางสังคม ซึ่งจะเป็นพื้นฐานในท้องถิ่นและชุมชนให้มีการพัฒนาที่เข้มแข็งและยั่งยืน

ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน วรวิศิ โธมรัตน์พันธ์, 2548) มองว่า ทุนทางสังคมเป็นพลังทางสังคมในการแก้ปัญหาวิกฤติของสังคมได้ โดยให้ความหมายทุนทางสังคมว่า “การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เพื่อแก้ไขปัญหาของสังคม”

เมื่อพิจารณาทุนทางสังคมจากมุมมองของนักวิชาการไทยและต่างประเทศ พบว่าทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติในแต่ละสังคม เป็นเรื่องของระบบคิดและค่านิยมที่ดีของคนในสังคม ที่จะส่งผลถึงวิถีปฏิบัติในหมู่ประชาชน ที่จะสร้างประโยชน์ร่วมกันในด้านต่าง ๆ แม้ว่าทุนทางสังคมอาจจะมีมิติและมุมมองที่หลากหลายตามสำนักคิดและนักวิชาการที่มีทัศนะต่างกันออกไป อาทิ ทุนทางสังคมที่อยู่ในฐานะแห่งพลัง แห่งปัญญาหรือความรู้ ทุนทางสังคมในลักษณะที่เป็นเรื่องของนามธรรม ที่รวมเอาเรื่องของความเชื่อความศรัทธา ความสามัคคีและการรวมจิตใจ ความมีศีลธรรมอันดี หรือในมิติที่เป็นกระบวนการทางสังคมที่แสดงออกมาในเรื่องของระบบคิด ค่านิยม ความไว้วางใจกัน การต่างตอบแทนกัน และ/หรือ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงบวกต่อกัน รวมไปถึงการมีองค์กรที่รวมคน รวมความรู้ รวมความดี ในการจัดการกับระบบต่าง ๆ และทรัพยากรของชุมชน แต่ผลลัพธ์ของสิ่งที่เรียกว่า ทุนทางสังคม ถูกนำเสนอในมุมมองที่คล้ายกัน คือ ประสิทธิภาพในการดำเนินกิจกรรม ความมั่นคง ความก้าวหน้า การพัฒนาที่เข้มแข็งและยั่งยืน และการที่ทุกคนในสังคมได้รับผลประโยชน์สูงสุดร่วมกัน

สำหรับประเทศไทยเองทุนทางสังคม ถือเป็นคุณค่าดั้งเดิมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย และถูกนำมาใช้ในมิติที่หลากหลาย ทั้งในมิติที่เป็นรูปธรรมเข้าใจง่าย อันได้แก่ เรื่องทรัพยากรธรรมชาติ รวมไปถึงองค์กรหรือสถาบันที่เข้ามาทำหน้าที่จัดการระบบ และมิติที่เป็นนามธรรม เช่น เรื่องของวัฒนธรรม ศีลธรรมความดี ความรู้และปัญญา จิตใจและความศรัทธา นอกจากนั้นทุนทางสังคมอาจจะสามารถมองในมิติของระบบคิด วิถีปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่แสดงออกมาในรูปของการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ความเข้มแข็งของเครือข่ายและชุมชน

รูปแบบของทุนทางสังคมในสังคมไทย

เอนก นาคะบุตร (2545) ได้ศึกษาถึงทุนทางสังคมในประเทศไทยและได้สรุปไว้ว่าทุนทางสังคมมี 5 รูปแบบ ได้แก่

ทุนในรูปแบบแรก คือ จิตวิญญาณ ระบบคุณค่า สำนักท้องถิ่น ความภาคภูมิใจในที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิด รวมเรียกว่า Spirit Capital สิ่งนี้ในสังคมไทยมีมาตลอดในความรู้สึกของคน รักบ้านรักเมือง และพร้อมที่จะลุกขึ้นมา เสียสละ ช่วยกันทำบ้านเมืองที่เขารัก เขาผูกพันเป็นที่เกิด เป็นทั้งถิ่นที่อยู่ของบรรพบุรุษ และเป็นทั้งความหวังของลูกหลานที่จะดูแลสืบต่อ Spirit เหล่านี้ เป็นสิ่งที่สังคมไทยมีปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ทั้งที่เป็นเรื่องคุณค่า พิธีกรรม ความภาคภูมิใจที่อยู่ในจิตใจของคนในแต่ละเมือง

ทุนรูปแบบที่สอง คือ ทุนทางภูมิปัญญา กล่าวคือ ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ แม้ว่าประเทศจะสูญเสียเงินทองและมีหนี้สินเพิ่มขึ้น ประชาชนตกงาน แต่เราก็จะพบว่าสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่สามารถนำเอากลับมาใช้ใหม่ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงชี้ทิศทางที่จะกลับมาใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้ปรับตัวเป็นมรดกตกทอดมากับแผ่นดิน โดยหันกลับมาหา “ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง” ทั้งในด้านการใช้ชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ชุมชนกับชุมชนอื่นข้างเคียง

ทุนรูปแบบที่สาม คือ ทรัพยากรมนุษย์/ทรัพยากรบุคคล เป็นทุนที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ความรักเพื่อน ความรักศักดิ์ศรีของคนไทย เราพบว่าผู้นำทางความคิด ทั้งในชนบทและเมืองทั้งที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำอาวุโส ผู้นำทางการเกษตร ผู้นำสตรี เยาวชน เหล่านี้เป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสิ้น ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสามารถระดับหนึ่ง และมีความพร้อมที่จะปรับตัวเข้าสู่ความร่วมมือระหว่างองค์กรเครือข่ายกับเครือข่าย เช่น มีอาสาสมัครเข้ามาทำงานช่วยเหลือ แบ่งปัน ขยายเครือข่าย ขยายบทเรียน ทรัพยากรบุคคลเหล่านี้มีอยู่หลากหลายมากมาย และเป็นผู้นำทั้ง 3 รุ่น ได้แก่ ผู้นำอาวุโส ผู้นำรุ่นกลางที่มีการศึกษา เคยผ่านการทำงานในภาคเมือง และกลับบ้าน และผู้นำรุ่นใหม่ ที่ผ่านระบบโรงงาน ผ่านความทันสมัยในภาคเมือง คน 3 รุ่น กำลังทำงานร่วมกันอยู่ในสังคมฐานล่าง ยิ่งกว่านั้น เราก็มีทรัพยากรบุคคลที่อยู่ในภาคประชาสังคม ซึ่งหมายถึง ชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ อยู่ในภาคราชการ ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคสื่อมวลชน คนเหล่านี้เป็นรอยเชื่อมต่อความสลับซับซ้อนของเมืองหลวงและของโลกกับท้องถิ่น คนเหล่านี้เป็นผู้เชื่อมวัฒนธรรมทั้งสองเข้าด้วยกัน

ทุนในรูปแบบที่สี่ ที่ท้องถิ่นไทยและภาคประชาสังคมนำกลับมาใช้อย่างเต็มที่ และสามารถพ่วงตัวอยู่ได้ในสถานการณ์ที่ปั่นป่วน ก็คือ “ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ” แม้จะมีความเสื่อมโทรมและวิกฤติในตัวเองอยู่ไม่น้อย ดังจะพบว่ามีสภาพป่าและพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและลดน้อยลง ภาวะแห้งแล้ง และน้ำท่วมปรากฏอยู่ในทุกจังหวัด อย่างไรก็ตามขณะนี้ทรัพยากรจำนวนหนึ่งได้ถูกกลับมาเป็นปัจจัยสำคัญในการฟื้นฟู การอนุรักษ์ และยังใช้ประโยชน์ทาง

ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นทุนทางสังคมในการสร้างฐานอาชีพ ฐานเศรษฐกิจ ฐานการมีชีวิตรอยู่รอดของชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนชนบทในช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจพอสมควร

ทุนในรูปแบบสุดท้าย ในทุกสังคมชนบท จะมีการจัดการกองทุนสาธารณะของชุมชนที่เรียกว่า Social Fund อยู่ตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นกองทุนฌาปนกิจ ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารควาย เป็นต้น การจัดการทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นทั้งปัจจัยการผลิตและปัจจัยการดำรงชีวิตนี้มีอยู่ในทุกชุมชน

กรอบความคิดของกระบวนการทุนทางสังคม

การศึกษากระบวนการทุนทางสังคม จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) ส่วนที่เป็นกระบวนการ และ 2) ส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการ

1. ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม จะประกอบไปด้วย 3 ส่วน อันได้แก่

1.1 ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่มีความเป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าวจะมีทั้งส่วนที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม อันได้แก่ ความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีต นอกจากนั้น ระบบคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบคิดดังกล่าว ได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคี ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น

1.2 ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ จะเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิด นั้นหมายความว่า เมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทร และมีความร่วมมือกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

1.3 ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ จะเป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวอาจจะอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือเป็นทุนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อาทิ ทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปของกองทุนชุมชน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่มีการลงแขกเอางแรงช่วยเหลือกัน) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (มีป่าไม้ที่เป็นป่าของชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (มีความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน) โดยที่ทรัพยากรหรือทุนต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นของชุมชน หรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้

2. ส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการ อันได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อระบบคิด และวิถีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน (วรวิมล โสมรัตนพันธ์, 2548)

ความเชื่อพื้นฐานและประโยชน์ของทุนทางสังคม

การศึกษาทุนทางสังคมให้เข้าใจอย่างท่องแท้ นั้น อาจมีความจำเป็นที่จะต้องมีความเข้าใจ ความเชื่อพื้นฐานบางประการเกี่ยวกับทุนทางสังคม เพราะการเข้าใจในเรื่องดังกล่าว อาจมีส่วนช่วยให้สามารถเข้าใจรูปแบบของสังคมในอนาคตได้ เนื่องจากทุนทางสังคมมีความเกี่ยวข้องกับสังคมทุกระดับ และเป็นสิ่งที่มียู่แล้วโดยธรรมชาติ ดังนั้น การทำความเข้าใจในหลักการ เป้าหมายและกระบวนการของทุนทางสังคม น่าจะมีส่วนช่วยให้การรักษาหรือพัฒนาเพิ่มเติมทุนทางสังคม เพื่อให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหาให้แก่สังคม ก็น่าจะเป็นไปได้สูง

โดยหลักการพื้นฐานทุนทางสังคมช่วยให้เกิดเครือข่ายทางสังคมขึ้น การเข้าใจถึงประโยชน์ที่เกิดจากทุนทางสังคม จึงน่าจะช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องสามารถประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมเพื่อประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น ทำให้งานมีประสิทธิภาพรวดเร็วมากขึ้น และลดต้นทุนลง ช่วยให้เกิดจารีตประเพณีที่ดีที่ช่วยให้ชุมชนมีพลังและเข้มแข็ง สามารถแก้ไขปัญหาได้ง่ายขึ้น เกี่ยวกับความเชื่อพื้นฐานของทุนทางสังคมนั้น มีการศึกษาซึ่งได้ระบุไว้ดังนี้

1. ทุนทางสังคม เป็นเสมือนกระบวนการที่มีความเป็นพลวัตของการสร้างรูปแบบทางสังคม หมายความว่า รูปแบบทางสังคมจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับกระบวนการของทุนทางสังคม
2. กระบวนการของทุนทางสังคม สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับปัจเจก ครอบครัว เครือญาติ กลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน และเครือข่าย
3. กระบวนการของทุนทางสังคม มักจะได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก อาทิ ปัจจัยด้านการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ข้อมูลข่าวสาร และเทคโนโลยีอยู่เสมอ ไม่มากนักน้อย
4. กระบวนการของทุนทางสังคม สามารถเริ่มต้นได้ในหลายรูปแบบ อาทิ การเริ่มต้นกระบวนการด้วยอิทธิพลของวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม และความเชื่อดั้งเดิม หรืออาจจะเริ่มต้นด้วยการได้เรียนรู้จากสิ่งใหม่

5. จุดเริ่มต้นของกระบวนการทุนทางสังคมจะเริ่มจากการปรับเปลี่ยนระบบคิด และวิธีปฏิบัติของปัจเจก สมาชิกกลุ่ม/องค์กร/สถาบัน และชุมชน ระบบคิด และวิธีปฏิบัติที่สอดคล้องกับศีลธรรมเท่านั้น จึงจะถือว่าเป็นกระบวนการของทุนทางสังคม

6. เป้าหมายสุดท้ายของกระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสู่การจัดสรรและกระจายทรัพยากรให้แก่สมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึง และเป็นธรรมกระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสร้างเสริมทรัพยากร/ทุนให้แก่ชุมชนและสังคม และมีความมุ่งหวังว่า ทรัพยากรและทุนที่เป็นของชุมชนและสังคมเหล่านี้ จะช่วยให้ชุมชนและสังคมเกิดพลังที่ขับเคลื่อนงานต่าง ๆ หรือช่วยในการแก้ไขปัญหาที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ

ส่วนประโยชน์และความสำคัญของทุนทางสังคมปรากฏในผลการศึกษาทั้งในและต่างประเทศ ดังเช่น

Putnam (2000) กล่าวถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมในรูปของเครือข่ายที่เกิดจากความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนว่า มีอยู่หลายประการ อาทิ

1. ทำให้เพิ่มศักยภาพในการทำงาน และช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าที่จะปลีกตัวไปทำแบบปัจเจกชน

2. ทำให้เกิดจารีตประเพณีเกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการต่างตอบแทน (reciprocity) ซึ่งทำให้องค์กรชุมชนแข็งแกร่งและมีพลังมากขึ้น ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับกระบวนการรักษาชื่อเสียง และการยอมรับจารีตประเพณีของชุมชนทั้งนั้น ๆ ด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด

3. เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว

4. มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีต มาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต

Putnam มองว่า การทำงานร่วมกันในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากสิ่ง queo ให้เกิดทุนทางสังคมยังคงมีอยู่ในชุมชน (stock of social capital) อาจจะสามารถกล่าวได้ว่า ในอีกแง่มุมหนึ่งนั้น ทุนทางสังคมจะทำให้ชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะทำในเรื่องต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น โดย Putnam ได้อธิบายว่าทุนทางสังคมมีความสำคัญอย่างน้อยอีก 2 ประการ คือ

ประการแรก ทุนทางสังคมทำให้คนสามารถแก้ปัญหาได้ง่ายขึ้น ผู้คนอาจจะดีขึ้นถ้าพวกเขามีความร่วมมือกัน และมีการแบ่งปันกัน

ประการที่สอง ทุนทางสังคมช่วยหล่อลื่นกลไกการทำงานในชุมชน ทำให้ชุมชนอยู่กันอย่างสันติและมีความสงบมากขึ้น ทั้งนี้ เมื่อคนในชุมชนมีความรู้สึกไว้วางใจกัน ก็จะทำให้เกิดการ

ปฏิสัมพันธ์ที่มีการทำเป็นกิจวัตรประจำวันของประชาชน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางสังคมที่ประชาชนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ

นอกจากนี้ Putnam ยังกล่าวว่า ความเป็นเครือข่ายช่วยสร้างทุนทางสังคมที่เอื้อต่อการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน แต่การติดต่อสื่อสารดังกล่าว ก็ไม่ใช่เป้าหมายสุดท้าย เพราะการสื่อสารที่ดีต้องมีข้อมูลที่ดีด้วย ทุนทางสังคมช่วยสร้างกระบวนการที่เกี่ยวกับด้านจิตใจและชีวิต (psychological and biological) เป็นทางเลือกใหม่ที่จะปรับปรุงและพัฒนาชีวิตส่วนบุคคล อย่างไรก็ตามการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น จะทำให้ตัวผู้ติดต่อเองเกิดความตระหนักในเรื่องที่เกี่ยวกับผู้อื่นมากขึ้น คนที่ทำงานและไว้วางใจในการติดต่อกับคนอื่น (เช่น สมาชิกในครอบครัว และเพื่อนร่วมชมรม) จะช่วยให้เขาผู้นั้นเกิดการพัฒนาและเกิดความรู้สึกที่อยากจะรักษาลักษณะที่ดีของสังคมนั้นเอาไว้ ซึ่งก็รวมทั้งการเกิดความรู้สึกเวทนามกับผู้ด้อยโอกาสคนอื่น ๆ ในสังคมนั้นด้วย ในทางตรงกันข้าม เมื่อคนขาดการติดต่อกับผู้อื่น เขาจะไม่สามารถตรวจสอบความเป็นจริงของตัวเองได้

ส่วน Fukuyama (1995) กล่าวว่า ทุนทางสังคมถือเป็นค่านิยมอย่างหนึ่งที่มีอยู่ในหมู่ประชาชน (civic values) ซึ่งถือเป็นกลไกที่ทำให้วิถีชีวิตของประชาชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเศรษฐกิจ สังคม สามารถดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพหลายอย่าง อาทิ ในระดับกว้าง ถ้าพลเมืองในสังคมมีความน่าเชื่อถือ (citizen trust exist) จะสามารถช่วยลดต้นทุนในการดำเนินงานในวงการธุรกิจลงได้มาก (transaction costs in the market economy) ช่วยให้ข้อตกลงที่ต้องทำด้วยการบังคับและควบคุมลดความยุ่งยากลง (the deadweight burdens of enforcing and policing agreements) รวมทั้งช่วยในการยับยั้งการฉ้อโกงและการโจรกรรม ที่ไม่เอื้อต่อเศรษฐกิจให้ลดลง (holds down the diseconomies of fraud and theft) ดังนั้น จึงมีการกล่าวขวัญถึงทุนทางสังคมในส่วนของเอื้อประโยชน์ต่อทางเศรษฐกิจมากขึ้น โดยเฉพาะประเด็นของความสัมพันธ์กันทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกันและส่งผลให้เกิดความสะดวกต่อการดำเนินการทางเศรษฐกิจ

โดย Fukuyama พยายามชี้ให้เห็นว่า ทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติในแต่ละสังคม และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับค่านิยมของความไว้วางใจกัน การพึ่งพาอาศัยกันหรือต่างตอบแทนกัน รวมทั้งค่านิยมในการรวมกลุ่มของประชาชนในการแก้ไขปัญหา สิ่งที่ Fukuyama พยายามนำเสนอเป็นเรื่องของระบบคิดของคนในสังคมซึ่งระบบคิดดังกล่าว จะส่งผลถึงวิถีปฏิบัติในหมู่ประชาชนที่จะสร้างประโยชน์ร่วมกันในด้านต่าง ๆ ดังนั้น ประสิทธิภาพในการดำเนินงานด้านเศรษฐกิจ เช่น การลดต้นทุน หรือความเข้มแข็งของชุมชนล้วนเป็นผลอันเนื่องมาจากระบบคิดและวิถีปฏิบัติของคนในชุมชนในแนวทางดังกล่าวข้างต้นทั้งสิ้น

สำหรับสังคมไทย ผลจากการของกองทุนเพื่อสังคม (SIF) (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545) ก็พบเช่นเดียวกันว่า ชุมชนมีทุนในแต่ละด้านเพิ่มขึ้น ทั้งในด้านทุนมนุษย์ ทุนปัญญา ที่บุคคลมีความเชื่ออาทรกันมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็สามารถเพิ่มทุนทางเศรษฐกิจได้ด้วย จากการศึกษาพบว่า ทุนความรู้ ทุนปัญญานั้น บุคคลและชุมชนมีกระบวนการแลกเปลี่ยนในการทำงานแบบมีส่วนร่วม เกิดผลเพิ่มพูนทั้งในด้านทักษะการจัดการ การรวมกลุ่ม ตลอดจนมีเทคนิคเฉพาะทาง เช่น การจัดการกองทุน กองทุนข้าว เป็นต้น

ทุนมนุษย์ เกิดผู้นำใหม่ที่มีความสามารถ เกิดการพัฒนากระบวนคิด การทำงาน และมีการถ่ายทอดจากจากผู้นำเก่าสู่คนรุ่นใหม่ ที่สำคัญเกิดสำนักต่อสาธารณะเพิ่มขึ้นอย่างมาก

ส่วนทุนทางวัฒนธรรมนั้นมีการรื้อฟื้นวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นเครื่องมือในการทำงาน รวมทั้งทุนทางเศรษฐกิจที่ประชาชนที่เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่ยอมรับว่ามีรายได้ ลดค่าใช้จ่าย และมีการออมทุนเพิ่มขึ้น

กล่าวโดยสรุป การเข้าใจในกระบวนการทางทุนสังคม มีส่วนช่วยในการคาดคะเนถึงความเป็นไปได้ในรูปแบบของสังคมในอนาคต การก่อให้เกิดทุนทางสังคมมีความยืดหยุ่นสูง เพราะสามารถเริ่มได้ในทุกระดับ (ระดับปัจเจก ครอบครัว เครือญาติ กลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน หรือเครือข่าย) ทุนทางสังคมสามารถต่อยอดจากสิ่งเดิมที่มีอยู่ (ความเชื่อค่านิยม วัฒนธรรม) หรือเป็นการเรียนรู้จากสิ่งใหม่ การเกิดทุนทางสังคมแม้จะเริ่มจากปัจจัยภายใน แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธปัจจัยภายนอก ที่สำคัญทุนทางสังคมเป็นกระบวนการเปลี่ยนระบบคิดและวิถีปฏิบัติของบุคคลหรือกลุ่มคนบนหลักแห่งศีลธรรม โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การจัดสรรและกระจายทรัพยากรในหมู่สมาชิกอย่างเป็นธรรม อันจะนำไปสู่การสร้างพลังในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนให้ลุล่วงไปได้

สำหรับประโยชน์ที่เกิดจากทุนทางสังคมนั้น อย่างน้อยที่สุดทุนทางสังคม ซึ่งมีอยู่แล้ว โดยธรรมชาติในสังคม ช่วยให้เกิดเครือข่ายทางสังคมขึ้น ทำให้งานมีประสิทธิภาพรวดเร็วมากขึ้น และลดต้นทุนลง ช่วยให้เกิดจารัตประเพณีที่ดี ที่ช่วยให้ชุมชนมีพลังและเข้มแข็ง สามารถแก้ไขปัญหาได้ง่ายขึ้น ทุนทางสังคมช่วยให้บุคคลมีทางเลือกมากขึ้น ในการพัฒนาชีวิตส่วนบุคคล หรือในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ (วรุฒิ โรมรัตน์พันธ์, 2548)

การทำความเข้าใจแนวคิดทุนทางสังคมจะช่วยให้พิจารณาถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนบางเจ้าค่าที่เป็นผลมาจากพลังทุนทางสังคมได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุที่ทุนทางสังคมในมิติที่ผู้ทำการศึกษาเป็นมิติในเชิงบูรณาการที่เกิดพลังในทุกมิติ ทั้งในมิติส่วนบุคคล ที่เน้นการปรับวิถีคิดและวิถีปฏิบัติของปัจเจกบุคคล อันจะผลกระทบต่อระบบคิดและวิถีปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมอันเป็นทุนทางสังคมในมิติที่กว้างออกไป ในลักษณะดังกล่าวองค์ประกอบของกระบวนการทุนทางสังคมทั้งปัจจัยในและภายนอก ระบบคิดและวิถีปฏิบัติย่อมมีผลต่อผลลัพธ์ที่

เกิดขึ้นในชุมชนอย่างเชื่อมโยงกันในลักษณะเป็นเหตุเป็นผล ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในแต่ละช่วงเวลาย่อมส่งผลต่อทุนทางสังคมที่แตกต่างกัน และทุนทางสังคมก็มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์ดังกล่าวที่แตกต่างออกไปเช่นกัน

2. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ความหมายวัฒนธรรม

คำว่า วัฒนธรรม ตาม พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2535 ได้อธิบายความหมายของคำว่า วัฒนธรรมไว้คือ วัฒนธรรม สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงาม, วิถีชีวิตของหมู่คณะ, ในพระราชบัญญัติวัฒนธรรม พุทธศักราช 2425 หมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน , ทางวิทยาการ หมายถึง พฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิต สร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน (อ้างถึงใน พรประภา สินธุาวรา, 2533)

พัทยา สายหู (2532) ได้ให้ความหมาย วัฒนธรรม คือ แบบอย่างลักษณะของชีวิต ซึ่งประกอบด้วยอุปกรณ และวิธีการต่าง ๆ ที่สมาชิกของกลุ่มยึดถือร่วมกันในการดำรงชีวิตตราบเท่าที่ยังเป็นสมาชิกของกลุ่ม เช่น พูดจาภาษาสำเนียงเดียวกันหรือเครือเดียวกัน กินอยู่อย่างเดียวกัน ปลูกบ้านเรือนแบบเดียวกัน ใช้ขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกัน มีปรัชญาและศาสนาเดียวกัน ฯลฯ

กาญจนา แก้วเทพ (2533) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรม เท่าที่ปรากฏและใช้อยู่ในสังคมไทยว่า หมายถึง วิธีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้ปฏิบัติสั่งสมมาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติและความเชื่อตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิดและการกระทำของมนุษย์ ด้วยความเชื่อพื้นฐานที่ว่า วัฒนธรรมของชุมชนก่อตัวขึ้นจากการต่อสู้เพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกิน และจากการที่ต้องอยู่ร่วมสัมพันธ์กันเป็นสังคมชุมชน

การต่อสู้เพื่อการมีอยู่มีกินก่อให้เกิด วัฒนธรรมทางการผลิต โดยเฉพาะการผลิตแบบกลไกกรรม ซึ่งก่อให้เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่าง ๆ ส่วนการต่อสู้เพื่อให้มีชีวิตรอดนี้ ต้องอยู่กับธรรมชาติและพึ่งพาธรรมชาติ จึงเกิดการจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ประกอบกับความต้องการคำอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัว ความเป็นมาและความเป็นไปของจักรวาล โลก

และชีวิต พัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดเป็นระบบคุณค่าและเกิดการรับศาสนา เข้ามาอยู่ในชุมชนพร้อมกับพิธีกรรมต่าง ๆ

การที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน จำเป็นต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขสันติสุข ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันเกิดเป็นจารีตประเพณี ระบบกฎเกณฑ์ และพิธีการต่าง ๆ เป็นแนวทางให้สมาชิกของชุมชนทั้งรุ่นปัจจุบันและรุ่นต่อไปได้ยึดถือปฏิบัติซึ่งสอดคล้องกับ สุวเชษฐ เวชชพิทักษ์ (2533) ที่ได้ระบุถึงโครงสร้างทางวัฒนธรรมของชุมชนว่ามีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ ระบบการผลิต หรือ ระบบการทำมาหากิน ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ของ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน และระบบทางความเชื่อ อันประกอบด้วย ศาสนา ความเชื่อ และพิธีกรรม

ที่มาของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2534) ได้อธิบายถึงแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในไทยว่ามีที่มาจากปัจจัยภายในและภายนอกประเทศ คือ เป็นแนวคิดที่เฟื่องฟูขึ้น เพราะลักษณะสากลและลักษณะเฉพาะของสังคมไทย ในแง่ปัจจัยจากภายนอกว่าเกิดจากปัญญาชนผู้มาปฏิบัติงานกับชาวบ้าน ทั้งจากองค์กรศาสนาและองค์กรพัฒนาเอกชน ในแง่ปัจจัยภายในประเทศ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเกิดจากลักษณะเฉพาะชุมชนบทของไทยที่ถ้อยถ้อยวัฒนธรรมชุมชนอยู่อย่างเข้มข้นมากกว่าที่อื่นใดในโลก โดยเฉพาะความมีน้ำใจ ความรักกันฉันพี่น้อง แบ่งปันช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน ไม่เอาเปรียบข่มเหง ความสมถะเรียบง่าย การไม่ใช้กำลัง การพึ่งตนเอง ความซื่อสัตย์ไม่คดโกงอีกทั้งการที่ชุมชนเสถียรภาพทางด้านทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดิน ทำให้ชุมชนบทของไทยสามารถดำรงรักษาตัวเองไว้ได้ ประกอบการคุกคามของระบบทุนนิยมต่อชุมชนหมู่บ้าน และการตื่นตัวของปัญญาชน นักวิชาการ และประชาชนที่ต้องการหารากของตัวเอง เพื่อต่อสู้กับระบบการเมืองและวัฒนธรรมของประเทศ

สาระสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอาจสรุปได้จากแนวคิดของปัญญาชนอันได้แก่

นิพนธ์ เทียนนิหาร ซึ่งถือเป็นต้นกำเนิดของความคิดวัฒนธรรมชุมชนในประเทศไทย นั่นคือตั้งแต่ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาการที่นิพนธ์เป็นบาทหลวงในศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก และได้งานคลุกคลีกับชาวบ้านในชนบท วัฒนธรรมชุมชนในทัศนะของนิพนธ์จึงใช้ศาสนาเป็นแกนอธิบายคุณค่าต่าง ๆ ผ่านประวัติศาสตร์และความเชื่อของคนในท้องถิ่น นอกจากนี้เขายังได้เขียนบทความความคิดแนววัฒนธรรมชุมชน โดยใช้นามแฝงว่า บุญเทียน ทองประสาน และได้ให้ทัศนะ

เกี่ยวกับวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรม ไม่ใช่สิ่งเก่า เช่น ประเพณีต่าง ๆ เท่านั้น แต่คือบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติ หรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แกสังคม ทั้งด้านการทำมาหากิน อุดมการณ์ความเชื่อด้านอำนาจการตัดสินใจ ทั้งหมดนี้ เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออกซึ่งเป็นผลมาจากวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนและสังคม (อ้างถึงใน พรประภา สิ้นฐานวา, 2533)

ความคิดของนิพนธ์ เทียนวิหาร อาจสรุปได้ 2 ประการ คือ

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว คือมีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้น ๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แกนกลางของวัฒนธรรมชุมชนคือการให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและความผสมกลมกลืน (Harmony) กันในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลายาวนาน เพราะว่ามีคุณสมบัติผสมกลมกลืนกันในชุมชน ทั้งในขณะปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกันและหากนับย้อนขึ้นไปก็มีบรรพบุรุษร่วมกันด้วย

2. วัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด จะใช้เป็นประโยชน์ได้เมื่อมีการปลูกให้สมาชิกแห่งชุมชนมีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของตนนั้น การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากรากฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมเข้มแข็ง การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมจะสำเร็จได้ไม่ยากการต่อต้านการเอาเปรียบจากภายนอกจะทำได้

นอกจากนั้น นิพนธ์ เทียนวิหาร ยังเชื่อว่า วัฒนธรรมชุมชนยังคงอยู่ถึงแม้จะมีปัจจัยใหม่ขึ้นมาเพราะชุมชนมีกลไก การผลิตซ้ำ (Reproduction) ทางวัฒนธรรม และเนื่องจากวัฒนธรรมชุมชนเป็นสิ่งที่ประชาชนสร้างขึ้นมาเอง อันถือเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชน นักพัฒนา และประชาชนในชุมชนอาจช่วยผลักดันการพัฒนาชุมชนให้มีพลังขึ้นมาได้ โดยการร่วมมือกับชาวบ้านวิเคราะห์ และทำให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกที่แจ่มชัดในวัฒนธรรมของเขา การวิเคราะห์ ประวัติศาสตร์ชุมชน จะช่วยให้สามารถรื้อฟื้นการปฏิบัติและพิธีกรรมทำให้ชาวบ้านตื่นและรับรู้ รู้เอกลักษณ์ละคุณค่าของตัวเอง ค้นพบจิตสำนึกอิสระของชุมชน เห็นคุณค่าของการรวมตัวกันเป็นชุมชน เห็นภัยจากการครอบงำของวัฒนธรรมจากภายนอก (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541)

บำรุง บุญปัญญา ผู้ที่ทำงานด้านการพัฒนาและเป็นนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนคนสำคัญ ได้แสดงทัศนะว่ามีวัฒนธรรมอยู่สองกระแส กระแสหนึ่งเรียกว่าวัฒนธรรมชาวบ้านกับกระแสวัฒนธรรมทุนนิยม ซึ่งวัฒนธรรมชาวบ้านมีความเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของคนชั้นกลางและคนชั้นสูง สัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติอยู่กับการใช้แรงงานและชุมชนเครือญาติ ชุมชนหมู่บ้าน “เป็นรูปแบบของสังคมที่มีอายุยืนนาน ไม่ว่าธรรมชาติข้างนอกจะเป็นเช่นไร

ความเป็นหมู่บ้านหรือความเป็นชุมชนคงทนมาเป็นระยะเวลาหลายร้อยปี ความเป็นอยู่ที่สืบชั่กันมาเป็นเวลาที่ยาวนานลักษณะเช่นนี้ คือลักษณะที่เรียกว่ามันเป็นสังคมในตัวของมันเอง แสดงให้เห็นถึงการเป็นสังคมที่มีเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมที่เป็นอิสระ” ชุมชนหมู่บ้านจึงมีระบบความเชื่อและวิถีการพัฒนาที่เป็นอิสระของตัวเองอยู่แล้ว แต่แนวทางการพัฒนาประเทศไทยที่ยึดถืออยู่นั้นกลับเป็นแนวความคิดที่มาจากภายนอกประเทศเป็นแนวพัฒนาแบบทุนนิยม บำรุงจึงเสนอให้เปลี่ยนแนวทางการพัฒนาใหม่ให้ชาวบ้านกลับไปพึ่งตัวเองอย่างที่เคยทำมาในอดีต เริ่มจากเป็นตัวของตัวเองในทางความคิด มองเห็นเอกลักษณ์แห่งตัวเอง นอกจากนี้บำรุงยังเสนอการผลักดันแนวความคิดวัฒนธรรมชุมชนให้กับคนชั้นกลาง โดยที่คนชั้นกลางจะมีหน้าที่แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชาวบ้าน ด้วยวิธีการ 3 ประการ คือ

1. นำวัฒนธรรม ความรู้ และระบบคิดของชาวบ้านมาเผยแพร่ในหมู่คนชั้นกลางให้มากขึ้นในสังคม
2. นำเอาทรัพยากรในสังคมเมืองไปให้ชาวชนบทมากขึ้น
3. คัดค้านการบีบบังคับของรัฐที่กระทำต่อหมู่บ้าน (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2534)

จากแนวคิดแนววัฒนธรรมชุมชนของบำรุง บุญปัญญา จะมีลักษณะต่อต้านอำนาจรัฐ โดยการฉีกกำลังคนหลายชนชั้นให้เห็นความสำคัญกับวัฒนธรรมพื้นบ้านและนำเอาหลักการพึ่งตนเองที่สอดแทรกอยู่นั้น มาใช้ในการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของประเทศ

อภิชาติ ทองอยู่ นักพัฒนาเอกชนผู้มีแนวความคิดวัฒนธรรมชุมชน ได้เน้นย้ำวิถีแห่งวัฒนธรรมพื้นบ้าน อันมีน้ำใจที่ดงามเปี่ยมไปด้วยความรักและไมตรี เป็นความสัมพันธ์อย่างมีคุณค่าทางศีลธรรม มนุษยธรรมและอหิงสธรรม อภิชาติได้เสนอแนวทางการวิเคราะห์สังคมหมู่บ้านที่มองผ่านองค์รวมทางวัฒนธรรมของหมู่บ้าน โดยถือหมู่บ้านเป็นจุดตั้งในการศึกษาองค์ประกอบทางเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง ตลอดจนถึงความเชื่อที่เน้นการมองผ่านแบบแผนวัฒนธรรมของหมู่บ้าน และศึกษาความสัมพันธ์ที่หมู่บ้านมีต่อสังคมแบบอื่น ๆ ที่เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับวิถีชีวิตแบบหมู่บ้าน อภิชาติมองว่าวิถีแห่งหมู่บ้านจะคงดำรงอยู่แม้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านจำเป็นต้องปรับตัวเข้ากับระบบทุนนิยมที่เข้าไป แสดงให้เห็นถึงระบบคิดของชาวบ้านที่อยากสะดวกสบายแบบปัจจุบัน แต่อยากให้สภาพวัฒนธรรมการดำรงอยู่ของชีวิตเป็นแบบเก่าที่มีศีลธรรม มีคุณธรรมและเอื้ออารีต่อกัน

การพัฒนาในทัศนะของอภิชาติจึงเป็นไปในลักษณะ ที่ต้องมีการสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนอันดีงามให้ชาวบ้านสามารถค้นหาทางออกในการพัฒนาด้วยตนเอง ทั้งจากการไม่ยอมสยบกับวัฒนธรรมแบบใหม่ และทิ้งแบบแผนดั้งเดิมของตนเองไป หรือการฟื้นฟูทางจิตใจและถ่ายทอด

ความดีงามไปสู่คนรุ่นหนุ่มสาวและเยาวชน แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการที่ คนในชุมชนจะต้องพึ่งตนเองในการดำรงชีวิตให้มากขึ้นบนเงื่อนไขที่ทำได้ (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541)

สรุปแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของอภิชาติ ทองอยู่ จึงมีลักษณะของการพัฒนาและรักษาและส่งเสริมคุณค่าวัฒนธรรมของชุมชนชาวไทยให้สืบเนื่องต่อไป รวมไปถึงการให้ชาวบ้านตระหนักรู้ถึงคุณค่าของวัฒนธรรมของตัวเอง สามารถพึ่งตนเองได้ทั้งทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

ประเวศ วะสี นักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนคนสำคัญ ได้มีแนวความคิดวัฒนธรรมชุมชนผ่านความคิด 3 ประการ คือ การส่งเสริมชุมชน การต่อต้านอำนาจรัฐ และการทำให้มีศาสนธรรมโดยที่การส่งเสริมชุมชน คือ การให้ประชาชนรวมตัวกันเป็นกลุ่มและองค์กรย่อย ๆ เพื่อช่วยเหลือและสร้างความเข้มแข็งให้สมาชิกแต่ละคนเอง ซึ่งในทัศนะของประเวศ การส่งเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็งคือ การมีเบญจขันธ์ อันได้แก่ 1) จิตใจที่มีธรรมะ ขยันหมั่นเพียรและสันโดษ 2) แบบแผนในการผลิตเป็นแบบการผลิตเพื่อกินเองเป็นเกษตรกรรมผสมผสาน 3) สมดุลกับธรรมชาติแวดล้อม 4) พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจไม่พึ่งพาทภายนอก 5) มีวิถีชีวิตชุมชน มีสถาบันครอบครัว และวัด และวัฒนธรรมแห่งการช่วยเหลือพึ่งพากัน ชุมชนชนบทสามารถพัฒนาความรู้ความสามารถจากความรู้เดิมที่เรียกว่าภูมิปัญญาชาวบ้านหรือปรีชาญาณท้องถิ่นผสมกับหลักวิชาการสากล การผสมและเชื่อมโยงวัฒนธรรมชุมชนเข้ากับวัฒนธรรมสากลเป็นกลวิธีที่สำคัญในการพัฒนาอย่างสมดุลและมีประสิทธิภาพ

การต่อต้านรัฐ คือการลดบทบาทอำนาจหน้าที่ของรัฐลงแล้วนำอำนาจนั้นกลับคืนมาให้องค์กรชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถวางแผนและตัดสินใจบนฐานคิดวัฒนธรรมของตนเอง

การทำให้มีศาสนธรรม คือ การปรับปรุงวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยเพิ่มธรรมะของศาสนาพุทธและนำวัฒนธรรมวิชาการสากลเข้ามาผสมด้วย ซึ่งลักษณะพิเศษของข้อเสนอของ ประเวศ คือ การทำให้มีศาสนธรรม โดยเฉพาะพุทธศาสนาในการพัฒนา คือเป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ทั้งทางจิตใจและสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป มีคุณธรรมและจริยธรรมเป็นฐานที่แน่นอน เพราะถ้าหากขาดฐานคุณธรรมและจริยธรรมแล้วก็ไม่อาจจะพัฒนาเพื่อประชาชนจริง ๆ ได้ เพราะมนุษย์จะพัฒนาแบบส่งเสริมตัวเองเห็นแก่ตัวเองมีกิเลสตัณหาซึ่งจะบดบังปัญญาและความดี ศาสนาพุทธที่บริสุทธิ์จะส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม มีคำสอนประกอบไปด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ศีล คือ กินน้อย ใช้น้อยหรือการลดวัตถุนิยม สมาธิคือจิตที่สงบ ถ้าจิตสงบแล้วมนุษย์ก็เปลี่ยนพฤติกรรมให้ดีขึ้นได้ ปัญญา คือ การรู้ธรรมชาติของสรรพสิ่ง การพัฒนาที่มีองค์ประกอบของศีล สมาธิ ปัญญา จึงเป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541)

สรุป แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของ ประเวศ วะสี คือ การสร้างพลังภาคประชาชนให้แข็งแกร่ง และการปรับปรุงวัฒนธรรมโดยเพิ่มให้ชุมชนรับศาสนาเป็นองค์ประกอบในวัฒนธรรม

สร้างเป็นชุมชนธรรมนิยม วัฒนธรรมชุมชนในทัศนะของ ประเวศ จึงเป็นวัฒนธรรมหมู่บ้านบวกร ด้วยคุณธรรมตามหลักศาสนาพุทธ

นอกเหนือจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของนักคิดรุ่นแรกในสังคมไทยแล้ว ในระยะต่อมาได้มีนักวิชาการเพิ่มเติมแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในมุมมองที่กว้างขึ้น อาทิ เครือข่ายชุมชน การจัดการทรัพยากรให้ชุมชน และแนวคิดธุรกิจชุมชน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ เสนอให้พิจารณาชุมชนกับการจัดการทรัพยากร ในขณะเดียวกันก็เรียกร้องให้สังคมหรือรัฐจัดสรรทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดินให้แก่ชุมชน เพราะถึงแม้ว่าชุมชนจะผูกพันอยู่ด้วยกันโดยวัฒนธรรม แต่ถ้าหากปราศจากที่ดินทำกิน ทำการเกษตรกรรมไม่ได้ชุมชนก็สูญสลายได้โดยเฉพาะชุมชนเกษตรกร ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของ ศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องสิทธิของชุมชน โดยเฉพาะในการใช้ประโยชน์จากป่าและทรัพยากร ซึ่งเป็นประเด็นเรื่องนิเวศน์ระหว่างคนกับธรรมชาติอันเป็นส่วนสำคัญที่มีอยู่ในวัฒนธรรมชุมชน

พัฒนาการของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในระยะหลังที่สำคัญ คือ ข้อเสนอเรื่อง ธุรกิจชุมชนของ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2541) ที่ได้เสนอให้ชุมชนยังคงยึดน้ำใจและวัฒนธรรมชุมชนอยู่ในขณะเดียวกันก็ให้ครอบครัวทั้งหลายร่วมกันทำในการธุรกิจหรือที่เรียกว่าธุรกิจชุมชน ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างความเข้มแข็งในชุมชนที่เรียกว่าสองวิถีการผลิต นั่นคือ เป็นทั้งการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนและการผลิตเพื่อขาย ซึ่งมีเป้าหมายมิใช่ให้เพียงชาวบ้านอยู่รอดได้ มีผลกำไรเท่านั้น แต่ยังมุ่งหวังให้ชาวบ้านดำรงไว้ซึ่งจิตสำนึกทางชุมชนอีกด้วย (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541)

สรุปแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เป็นการเน้นความสำคัญของวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ที่รวมเอาคุณค่าทางจิตใจและความรู้สึกของคน และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสรรพสิ่ง บนพื้นฐานของความสามารถในการพึ่งตนเองได้ ตลอดจนสามารถเชื่อมโยงวัฒนธรรมแห่งชุมชนหมู่บ้านเข้ากับวัฒนธรรมของโลก คือ สามารถรับส่วนที่ก้าวหน้า เช่น เทคโนโลยีและความคิดริเริ่มซึ่งเป็นของวัฒนธรรมสากลเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชน แต่ในขณะเดียวกันวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีอยู่ก็ยังคงต้องดำรงรักษาแบบแผนอันดีงามไว้ ซึ่งสิ่งนี้จะทำให้วัฒนธรรมสามารถสืบทอดดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงโดยไม่ต้องสยบยอมกับวัฒนธรรมแบบใหม่ อันเป็นแนวทางการพัฒนาเพื่อให้ชุมชนรักษาคุณค่าของชีวิตที่แท้จริง และพร้อมที่จะถ่ายทอดความดีงามและความสามารถในการพึ่งตนเองไปยังคนรุ่นต่อไปของสังคม หรือถ้าหากมองในมุมมองของการพัฒนา ก็คือ การทำให้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการรักษาคุณค่า

ดั้งเดิมของสังคม หรือสามารถรักษาคุณค่า ความมั่นคง มั่งคั่งทางจิตวิญญาณ ให้คงสภาพเป็นทุนทางสังคมการดำรงชีวิต เอาไว้ได้

การทำความเข้าใจแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน จะช่วยให้สามารถเข้าใจถึงลักษณะโครงสร้างของสังคมไทยในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งในแง่ของหลักการ ระบบคิด และวิถีชีวิต ที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์กับทุนทางสังคม เนื่องจากเรื่องทุนทางสังคมในสังคมไทย มักจะมีอยู่ในแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา การทำความเข้าใจกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าว จะช่วยให้เห็นปรากฏการณ์ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมปรากฏการณ์ชัดเจนมากขึ้น นอกจากนี้การที่วัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับความเป็นชุมชน ในลักษณะฐานรากของชุมชน การทำความเข้าใจกับเรื่องวัฒนธรรมจะช่วยให้สามารถเข้าใจการดำรงอยู่ของชุมชนได้ดียิ่งขึ้น

3. แนวคิดเกี่ยวกับแผนแม่บทชุมชน

แผนแม่บทชุมชนเป็นการแสดงถึงความพยายามในการพึ่งตนเอง ชุมชนเข้มแข็ง จำนวนไม่น้อย ที่แสดงให้เห็นว่าความสามารถที่จะพัฒนาของชุมชนตนเอง โดยมีการวางแผนล่วงหน้า หรือเรียกว่ามีการช่วยกันคิดกันทำ โดยไม่รอคอยโชคชะตาหรือความเมตตาจากผู้อื่น และแผนแม่บทชุมชนจะช่วยให้หน่วยงานที่มีความปรารถนาดี สามารถเข้าช่วยเหลือตรงกับความต้องการและความจำเป็น แผนแม่บทชุมชนในที่นี้คือ แผนแกนกลางของชุมชน ที่มีกรอบและแนวทางในการพัฒนาชุมชนนั้น ๆ แผนแม่บทชุมชนจะเป็นเสมือนหนึ่งเส้นทางที่จะนำไปสู่เป้าหมาย ตามแนวทางที่ชุมชนต้องการ อันจะนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการที่จะคิดทำ และปรับปรุงพัฒนากระบวนการ ทำกิจกรรมในชุมชน อันจะก่อประโยชน์แก่ชุมชนเอง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีอันดีงาม ตลอดจนมองถึงสวัสดิการอันพึงมีที่ชุมชนต้องการให้เกิดผลย้อนกลับมายังสมาชิกของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจำเป็นต้องได้รับการกระตุ้นอย่างเป็นระบบอย่างต่อเนื่อง ซึ่ง เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้ให้ความสำคัญกับแผนแม่บทชุมชนในฐานะเป็นกระบวนการประชาธิปไตยที่จะสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญของชาวบ้าน เป็นแผนชีวิตเป็นยุทธศาสตร์ที่ชุมชนวางเป้าหมายไว้ที่การพึ่งพาตนเอง เป็นแผนที่มีวิธีการ ขั้นตอน กระบวนการ และเครื่องมือไปสู่เป้าหมายนั้น นอกจากนั้น เสรี พงศ์พิศ ได้ให้ความหมายของแผนแม่บทชุมชน ว่ามีความเกี่ยวข้องกับรู้จักกับศักยภาพของทุนที่ตัวเองมี

“แผนแม่บทชุมชน หมายถึง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ที่ชุมชนร่วมกันพัฒนาขึ้น เป็นกระบวนการเรียนรู้ทำให้เข้าใจศักยภาพที่เป็น “ทุน” ที่แท้จริงของตนเอง และพบแนวทางในการพัฒนาทุนดังกล่าวไปสู่การพึ่งตนเอง” เสรี พงศ์พิศ (2548)

ซึ่งสอดคล้องกับ โครงการบูรณาการแผนชุมชนเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนและเอาชนะความยากจน (http://www.mylesson.swu.ac.th/so311/lesson6/lesson6_03.htm, ออนไลน์) ได้ให้ความหมายไว้ใกล้เคียงกันคือ

แผนชุมชน หมายถึง กิจกรรมพัฒนาที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกัน เพื่อจัดทำแผนขึ้นมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเองให้เป็นไปตามความต้องการและสามารถแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกันได้ โดยคนในชุมชนได้มาร่วมกันคิด ร่วมกำหนดแนวทาง และกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน โดยยึดหลักการพึ่งพาตนเอง ลดการพึ่งพิงภายนอก ด้วยการคำนึงถึง ศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก

นอกจากนี้ ประทวน พิกุลทอง (http://www.mylesson.swu.ac.th/so311/lesson6/lesson6_03.htm, ออนไลน์) ได้ให้ข้อคิดในการจัดกระบวนการทำแผนแม่บทชุมชนว่า หัวใจของกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนนั้น จำเป็นต้องคำนึงถึงสิ่งต่าง ๆ ต่อไปนี้

- ความพร้อมของผู้นำชุมชน
- ทีมหรือกลุ่มคนที่ต้องทำงานต่อเนื่องในชุมชน
- การจัดเวทีต่อเนื่องในชุมชน
- ความพิถีพิถันในการจัดเก็บข้อมูลของชุมชน ตลอดจนการตรวจสอบข้อมูลอย่าง

ต่อเนื่อง

- การร่วมมือและช่วยกันระบบข้อมูล
- การคลายความเกรงใจกันเองของผู้นำชุมชนในเวทีวิเคราะห์แผนแม่บทชุมชน
- สูดท้ายต้องไม่ลืมว่าแผนที่เกิดขึ้นคือแผนของชุมชน

องค์ประกอบในการทำแผนแม่บทชุมชน เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้ระบุถึงองค์ประกอบในการทำแผนแม่บทชุมชนไว้ 6 ประการ ดังนี้

1. ตำบล มีขนาดพอดีสำหรับการบริหารจัดการชุมชน มี องค์การบริหารส่วนตำบล เป็นกรอบการร่วมมือกับรัฐ ชุมชนในระดับหมู่บ้านเล็กเกินไป และส่วนใหญ่ไม่มีผู้นำ หรือกลุ่มคนที่ จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ขณะที่ตำบลมีโอกาสมากกว่า มีศักยภาพมากกว่า เพราะมีหลายหมู่บ้านมารวมกันแต่ละหม่อมี่จุดอ่อนจุดแข็งที่เสริมกันได้

2. คน คนที่เกี่ยวข้องมีทั้งในหมู่บ้าน ในตำบล และภายนอก คนในชุมชนหมายถึง ผู้นำชุมชนทางการ ผู้นำธรรมชาติ นักวิจัยชุมชนที่คัดเลือกมาหรืออาสาสมัครมาทำงานร่วมกัน นอกนั้นก็คือชาวบ้านทุกคนที่ร่วมกันให้ข้อมูล คนนอกชุมชน หมายถึง ผู้ที่ประสานงานโครงการนี้อาจเป็นข้าราชการ นักพัฒนาองค์กรเอกชน อาจารย์ นักวิจัย หรือใครก็ได้ที่เข้ามาทำประชาพิชญ เป็นวิทยากรกระบวนการ หรือวิทยากรเนื้อหา

3. เวทีการเรียนรู้ หมายถึง การจัดให้เกิดการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ ทั้งทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งแบบประชาคมหมู่บ้าน การประชุมที่บ้านผู้ใหญ่ วัตถุประสงค์เพื่อให้ทำ ข้อมูล พูดคุยในประเด็นที่กำลังทำวิจัยอยู่ รวมทั้งเวทีระดับตำบล ซึ่งนักวิจัยชุมชนจะนำข้อมูลไป แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับผู้แทนจากชุมชนอื่น ๆ รวมทั้งการไปเรียนรู้ดูงานนอกชุมชน

4. ข้อมูล หมายถึง สิ่งที่นักวิจัยชุมชนร่วมกันสำรวจเก็บข้อมูลจากครอบครัว มารวม ในระดับหมู่บ้านแล้วมารวมในระดับตำบล ทั้งข้อมูลรายรับ รายจ่าย หนี้สิน ปัญหา เป็นข้อมูล ทรัพยากร ความรู้ภูมิปัญญา ความต้องการของชุมชน และข้อมูลที่เรียนรู้มาจากที่อื่น

5. เครื่องมือ หรือวิธีการ คือ การทำประชาพิชญ วิธีที่ชุมชนมาร่วมวิจัยตนเอง วิจัย ชุมชน สำรวจข้อมูลเพื่อทำแผนแม่บทชุมชน กำหนดชีวิตตนเอง

6. แผน หมายถึง แผนแม่บทชุมชน อาจเรียกว่า แผนยุทธศาสตร์ หรือ แผนชีวิตของ ชุมชนเพราะเป็นแผนที่วางเป้าหมายและวิธีการ เพื่อให้เป้าหมาย เป็นแผนแม่บท เพราะเป็น “แม่” ที่ให้กำเนิดการกระทำต่าง ๆ เกิดโครงการและกิจกรรมที่ตามมา

กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

เสวี พงศ์พิศ (2548) โครงการบูรณาการแผนชุมชนเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนและ เอาชนะความยากจน (http://www.mylesson.swu.ac.th/so311/lesson6/lesson6_03.htm, ออนไลน์) ได้และสื่อการสอนวิชาการศึกษาศาชุมชนของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (http://pattanathai.nesdb.go.th/community_ppr/index.html, ออนไลน์) ได้กล่าวถึงกระบวนการจัดทำแผนแม่บท ชุมชน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. การเตรียมการ เป็นการทำความเข้าใจกับชุมชนซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง
  - ควรทำความเข้าใจกับผู้นำ คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. และคนที่เป็นหลักใน กลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งผู้นำธรรมชาติหรือผู้เฒ่าผู้แก่ที่ชาวบ้านยอมรับ
  - ให้ผู้นำเหล่านี้ถ่ายทอดความเข้าใจในโครงการประชาพิชญก่อนจะลงมือทำ

- คัดเลือกผู้นำหรือตัวแทนเป็นนักวิจัยชุมชน ทำหน้าที่ร่วมเป็นคณะกรรมการระดับตำบล จะมาร่วมประชุมระดับตำบล เพื่อเรียนรู้แนวคิดและวิธีการทำงาน แล้วนำกลับไปถ่ายทอดให้ทีมงานของตนเอง

- นักวิจัยชุมชนช่วยกันเก็บข้อมูล สำรวจข้อมูลพื้นฐาน และข้อมูลใหม่ของชุมชน ซึ่งกระบวนการจัดเก็บข้อมูล กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นกระบวนการที่สำคัญ และกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ดีที่สุด คือ ให้ชุมชนได้เก็บรวบรวมข้อมูลของเขาเอง เพื่อให้เขารู้จักชุมชนของตนเอง / ชุมชนอื่น ภูมิประเทศ ธรรมชาติ ผลผลิต สภาพความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ความเชื่อ กิจกรรมการพัฒนาในชุมชน การแสวงหาผู้นำที่ชุมชนมีความเชื่อถือ โดยการชี้แจงและชักชวน ซึ่งจะต้องเป็นผู้นำกิจกรรมผู้มีประสบการณ์ มีความคล่องตัว มีความรอบรู้ และมีความกระตือรือร้น

2. การวิเคราะห์จัดทำแผนแม่บทชุมชน โดยจะต้องพิจารณาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาเพื่อดำเนินการ ดังนี้

2.1 ประมวลความเชื่อมโยงปัญหา วิถีแก้ปัญหา การบริหารจัดการเข้ากับข้อมูลศักยภาพ

2.2 นำความคิดสู่ชุมชน จัดเวทีแลกเปลี่ยน

2.3 รวบรวมจัดหมวดหมู่ลำดับความสำคัญ

ซึ่ง เสรี พงศ์พิศ ได้ให้รายละเอียดในขั้นตอนของการจัดเวทีแลกเปลี่ยนไว้เริ่มตั้งแต่ การนำเสนอ “ประชาพิชัย” ในระดับหมู่บ้านให้เห็นทางเลือกใหม่ ความหมาย แนวคิด และวิธีในการทำงาน ขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อให้เห็นความแตกต่างของการพัฒนาที่ผ่านมา พร้อมทั้งเก็บข้อมูลรายรับ รายจ่าย หนี้สิน ประวัติหมู่บ้าน รากเหง้าเผ่าพันธุ์ หลังจากนั้นนำข้อมูลรายได้ รายจ่าย หนี้สินมาวิเคราะห์ เตรียมการไปศึกษาดูงาน หลังจากนั้นนำข้อมูลการไปศึกษาดูงานมาวิเคราะห์รวมทั้งข้อมูลทรัพยากร ไประดม “วิสัยทัศน์” ของแต่ละชุมชนหาทางเลือกและ “ความต้องการ” ที่แท้จริงของแต่ละชุมชน เพื่อนำมา เป็นแผนแม่บทชุมชนระดับตำบล หลังจากนั้นนำแผนแม่บทจากหมู่บ้านเข้าสู่ระดับตำบล และร่วมกันวิเคราะห์สิ่งที่ได้จากแต่ละหมู่บ้าน และมองภาพรวมเพื่อเตรียมการเขียนแผนตำบลและนำเสนอเพื่อประชาพิจารณ์ ขั้นตอนสุดท้ายคือประชาพิชัยแผนแม่บทชุมชนในที่ประชุมระดับตำบล โดยมีผู้ร่วมทุกหมู่บ้าน ทั้งผู้นำและชาวบ้าน รวมทั้งเสนอแผนการปฏิบัติต่อไป

3. พัฒนาสู่โครงการ / กิจกรรม เมื่อได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยชุมชนแล้ว ก็ให้นำเอาข้อมูลที่ได้มาพัฒนาสู่โครงการหรือกิจกรรม โดยพิจารณาตามความสำคัญของปัญหา ความเร่งด่วนของแหล่งทุน และการดำเนินการ

4. สิ่งที่ต้องไม่ละเลย และเป็นกรอบของการจัดทำโครงการ/กิจกรรมของชุมชน ก็คือ การพึ่งพาตนเองของชุมชนลดการพึ่งพาจากภายนอกชุมชนให้มากที่สุด นั่นคือ แผนแม่บทชุมชนอย่างแท้จริง

การทำความเข้าใจกับเรื่องแผนแม่บทชุมชน ช่วยให้สามารถเชื่อมโยงทุนทางสังคมที่เป็นระบบคิดออกมาเป็นวิถีปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมได้ มองเห็นการนำเอาทุนของชุมชนและทุนทางสังคมที่มีอยู่มาต่อยอดและพัฒนาเพื่อขยายพลังทุนทางสังคมในระดับที่กว้างขึ้น นอกจากนั้นการทำความเข้าใจในเรื่องแผนแม่บทชุมชนจะทำให้สามารถรู้ถึง กระบวนการคิด การขยายความรู้ด้านต่าง ๆ การขยายเครือข่าย การทำงานแบบภาคี ร่วมรับผิดชอบร่วมกัน การแบ่งปันและเอื้ออาทรกัน ฯลฯ ของชุมชนบางเจ้าฉ่า อันแสดงถึงการใช้ทุนทางสังคมในลักษณะต่าง ๆ ที่มีอยู่ในการบริหารจัดการชุมชน

4. แนวคิดเกี่ยวกับผลกระทบของการท่องเที่ยว

1. ผลของการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการท่องเที่ยว

เนื่องจากการศึกษาผลของการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว จากหลายมิติและสถานที่ประกอบกับมีนักวิชาการที่ศึกษาผลจากกิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก หลายสำนักคิด โดยเฉพาะในสายสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ทำให้แนวความคิดเกี่ยวกับผลการพัฒนาที่เกิดจากการท่องเที่ยวมีหลากหลายแตกต่างกันไปตามอิทธิพลของปรัชญาในแต่ละสำนักคิด แต่เพื่อให้ง่ายต่อการเข้าใจ ผู้ศึกษาจึงได้ทำการแบ่งระบบคิดออกเป็น 2 มิติ คือ

มิติเดิม เป็นการกล่าวถึงผลการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวในลักษณะแยกส่วน คือมิติผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจด้านเดียวกับมิติของการเกิดผลกระทบในเชิงลบกับวัฒนธรรม ในส่วนนี้เป็นวาทะกรรมของระบบคิดของนักวิชาการสองสำนัก คือ นักเศรษฐศาสตร์ ซึ่งมีความคิดเห็นว่าการท่องเที่ยวจะมีประโยชน์ที่เป็นตัวเงิน นำมาซึ่งรายได้ให้แก่ประเทศที่ถูกท่องเที่ยว และในอีกด้านหนึ่ง นักมานุษยวิทยาการท่องเที่ยวในยุคแรก มักจะชี้ให้เห็นถึงผลกระทบในเชิงลบต่อชุมชนจากการท่องเที่ยว เนื่องจากชุมชนพยายามเอาใจนักท่องเที่ยวมากเกินไป จนดูเหมือนว่าชุมชนเหล่านั้นกำลังพยายามขายวัฒนธรรมของตนเอง สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2544) ระบบคิดของนักวิชาการทั้งสองสำนัก สามารถจะศึกษาให้เห็นถึงผลลัพธ์ของการท่องเที่ยวว่าเป็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับการทำวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า (Economic Benefit Vs Commodification of Culture) ซึ่งส่วนมากผลงานทางวิชาการจะออกมาในลักษณะเป็นข้อ

ถกเถียงของนักมานุษยวิทยาการท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยว ซึ่งที่มักได้รับการอ้างถึงอยู่บ่อย ๆ คือ งานของ Greenwood (1972 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2544) ซึ่งแสดงผลในทางลบของกระบวนการกระทำวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า ที่นักท่องเที่ยวที่มั่งคั่งใช้เงินจ่าย เพื่อจะได้จ้องมองสีสันแห่งท้องถิ่น ซึ่งวัฒนธรรมจะถูกจัด ถูกกำหนดราคาและถูกขาย เช่นเดียวกับวัตถุอื่น ๆ ที่เป็นสินค้าทั่วไป โดยรูปธรรมที่ชัดเจนที่สุดคือ ethno tourism หรือการท่องเที่ยวเพื่อไปดูวัฒนธรรมของคนเผ่าต่าง ๆ ซึ่งมักจะเป็นชนกลุ่มที่ยากจนกว่านักท่องเที่ยว การขายวัฒนธรรมนั้นทำให้ความหมายที่ซ่อนอยู่ในความเชื่อของกลุ่มเจ้าของวัฒนธรรมต้องสูญหายไป และการขาดความหมายในวัฒนธรรมของตนเองทำให้การดำรงชีวิตอยู่ของชุมชนนั้น ๆ เป็นไปอย่างไร้ความหมาย และตกอยู่ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจากผลกระทบจากกระบวนการทำให้เป็นยุคอุตสาหกรรม กระบวนการทำให้เป็นเมืองและการทำให้กลายเป็นสินค้า ซึ่งต่อมา กรีนวูด ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเพิ่มเติม เพื่อสนับสนุนแนวความคิดของเขาว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเป็นปกติ ไม่มีใครทำให้วัฒนธรรมหยุดนิ่งได้ แต่การยอมรับการเปลี่ยนแปลงโดยไม่แน่ใจว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นจะนำไปสู่ผลต่อเนื่องเชิงลบหรือไม่ ย่อมเป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ (อ้างถึงใน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2544)

นอกจากนั้น Nash (1993 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2544) ได้มองว่า การท่องเที่ยวมีเรื่องของ การค้นพบความแปลกใหม่ หรือความแปลกแตกต่าง ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ท่องเที่ยวกับผู้ถูกท่องเที่ยว จึงไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบปกติ นักท่องเที่ยวมักจะสามารมีและแสดงออกซึ่งพฤติกรรมที่ตนอาจจะไม่ทำในสังคม “ปกติ” ของตน เนื่องจากไม่ต้องกังวลกับผลต่อเนื่องในทางลบจากการกระทำของตน เนื่องจากจะใช้เวลาอยู่ในสถานที่ท่องเที่ยวไม่นานจึงไม่ต้องแบกรับผิดชอบของการเป็นสมาชิกของชุมชน นอกจากนี้ ในขณะที่การท่องเที่ยวเป็นการใช้ชีวิตในช่วงการพักผ่อนของนักท่องเที่ยว ผู้ถูกท่องเที่ยวกลับอยู่ในภาวะตรงกันข้าม คือ ถ้าไม่กำลังทำงานตามปกติของตนให้นักท่องเที่ยวดู ก็อาจกำลังทำงานซึ่งเกี่ยวข้องกับการให้บริการนักท่องเที่ยวและอยู่ในภาวะผู้ให้บริการที่ได้รับค่าตอบแทนในรูปแบบของเงินตรา ในขณะที่นักท่องเที่ยวกลายเป็นกลุ่มที่มีสิทธิพิเศษกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน

สรุปแล้วเมื่อกล่าวถึง ผลของการพัฒนาการท่องเที่ยวในยุคแรก เป็นการมองการท่องเที่ยวแบบแยกส่วนที่นำเสนอกระบวนการทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า เป็นข้อถกเถียงของนักมานุษยวิทยาการท่องเที่ยวที่มองผลกระทบของการท่องเที่ยวมากกว่าประโยชน์ที่เกิดขึ้น อาจจะเนื่องมาจากในสมัยนั้น ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม อาจถูกมองว่าเป็นรูปแบบของจักรวรรดินิยม ของผู้มีอำนาจ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนผิวขาวในประเทศตะวันตกกับกลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์

ซึ่งเริ่มเปิดประกาศหลังจากช่วงสงครามเย็นและกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะในแถบเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีความต้องการเงินตราต่างประเทศ มารองรับระบบเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้นักวิชาการสำนักมานุษยวิทยาการท่องเที่ยวในยุคนั้น มองว่าการท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือของประเทศอุตสาหกรรมที่โอบอวยเอาผลประโยชน์จากประเทศกำลังพัฒนา โดยใช้อำนาจที่เหนือกว่า สร้างอาณานิคมเชิงวัฒนธรรม (Culture Imperialism) ของตนให้กับประเทศด้อยพัฒนาที่มีอำนาจน้อยกว่า

มิติใหม่ งานวิจัยทางมานุษยวิทยาในยุคหลัง เริ่มมองการท่องเที่ยวรอบด้านมากขึ้น และนำเสนอทั้งผลกระทบในทางลบและผลกระทบในทางบวก

Wood (1993 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2544) ได้ให้ความเห็นว่า ในอดีตการศึกษาการท่องเที่ยว มักจะมองอยู่ในข้อจำกัดของกรอบคิดที่ว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง ซึ่งมักจะได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยว ซึ่งมีลักษณะเคลื่อนไหวและเป็นปัจจัยจากภายนอก แต่การศึกษาวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวในยุคปัจจุบัน น่าจะอยู่ได้กรอบคิดสำคัญ

3 ประการ คือ

1. วัฒนธรรมเป็นสิ่งประดิษฐ์ทางสังคม (Social Construction) จึงมีการปรับเปลี่ยนอยู่เสมอ
2. การท่องเที่ยวโดยเฉพาะในการเยี่ยมชมวัฒนธรรมของคนเผ่าต่าง ๆ (ethno tourism) สามารถนำไปสู่ความตระหนักในอัตลักษณ์ของชนเผ่าเหล่านั้น ๆ และนำไปสู่การเมืองทางวัฒนธรรม (cultural politics) นอกเหนือจากการเป็นเพียงสินค้าทางวัฒนธรรมให้นักท่องเที่ยวชมตามทัศนะของนักมานุษยวิทยาทางการท่องเที่ยวยุคแรก อาทิ Greenwood
3. ภายใต้กรอบแนวคิดแบบ “post - modern” ซึ่งยอมรับความแปรเปลี่ยนในเชิงการเมืองและประวัติศาสตร์ ทำให้สามารถวิเคราะห์ว่า เจ้าของวัฒนธรรม สามารถประดิษฐ์วัฒนธรรมของตนให้สอดคล้องหรือต่อต้านกับบริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มากกว่าจะเป็นเพียงผู้ต้องรองรับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ Mckean (1993 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2544) ที่มองว่า การท่องเที่ยวสามารถช่วยสนับสนุนให้มีการรื้อฟื้นวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมเกี่ยวกับศิลปะ เช่น การแสดงพื้นเมือง ดนตรี งานฝีมือ รวมไปถึงการท่องเที่ยวสามารถสร้างอัตลักษณ์ของคนพื้นเมือง ให้มีความภาคภูมิใจในพิธีกรรมหรือรูปแบบสถาปัตยกรรมของตน

สำหรับในประเทศไทย สุริย์ บุญญานุกพงศ์ (2539) ได้แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว บริเวณจังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่า มีความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน

ชุมชนอย่างช้า ๆ ในช่วง 40 ปีแรกของการเข้ามาของกิจกรรมการท่องเที่ยว แต่ 10 ปีต่อมา การท่องเที่ยวได้เป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนอย่างรวดเร็ว ทั้งผลในเชิงบวก ในด้านการคมนาคม ระบบสาธารณูปโภค รวมทั้งการบริการทางสังคมอื่น ๆ ได้รับการสนับสนุนมากขึ้น กิจกรรมการท่องเที่ยวได้ส่งผลทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนมากขึ้น ประชากรในชุมชนที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเข้าไป มีรายได้เพิ่มมากขึ้น มีโอกาสและทางเลือกในการประกอบอาชีพ และการศึกษาที่สูงขึ้น แต่ในขณะเดียวกันผลกระทบของกิจกรรมการท่องเที่ยวก็มีต่อการสังคม วัฒนธรรม และประเพณีของชุมชน และเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางลบมากกว่าทางบวก ซึ่งผลกระทบดังกล่าวก็กลับมาเป็นผลกระทบต่อการขยายตัวของกิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชน ในอนาคต เนื่องจากองค์ประกอบทางด้านสังคม วัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรการท่องเที่ยว

นอกจากนั้น สุริย์ บุญญานุกพงศ์ ยังได้ให้ความเห็นว่า เมื่อก้าวถึงผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว โดยทั่วไปมักจะมองถึงการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นโดยทันที เช่น ด้านเศรษฐกิจ และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน แต่คนส่วนใหญ่หรือหน่วยงานที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวไม่ได้คาดคิดและเกือบมองไม่เห็น คือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม ซึ่งจะเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ

สมชาย สนั่นเมือง (2542) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่ชุมชนจะได้รับจากการท่องเที่ยวใน 2 ลักษณะ คือ

1. ผลประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับ ที่เด่นชัด คือ ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ คือ เกิดการสร้างแรงงาน พัฒนาอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เกิดระบบตลาด และระบบผลิตวัตถุดิบ ครอบครัวในชุมชนจะมีรายได้เพิ่มขึ้นทั้งทางตรงและอ้อม ส่วนผลประโยชน์ทางด้านสังคม คือ เกิดการสร้างสรรคในสังคม มีการติดต่อสื่อสารในและระหว่างชุมชนมากขึ้น การสร้างสิทธิและหน้าที่ความรับผิดชอบ แก่ประชาชนในชุมชน มีระบบสาธารณูปโภค และการบริการทางสังคมที่มากขึ้น

2. ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นได้ทางบวกและลบ ทางบวกคือ ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม และผลกระทบคือ ความทรุดโทรมของสังคมที่เนื่องมาจากการจัดการไม่ดี และโครงสร้างการบริหารชุมชนอาจเปลี่ยนแปลงไป เพราะสาเหตุในการจัดการชุมชนไม่ดี เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางบริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผลของการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาในทางด้านสังคม เศรษฐกิจ อาจเกิดขึ้นจากระบบโลกาภิวัตน์ ในขณะที่วัฒนธรรมบางส่วน อาจได้รับการรื้อฟื้นปรับปรุง แต่งเติมให้คงเดิม วัฒนธรรมบางส่วนโดยเฉพาะ วิถี

ชีวิตประจำวัน และระบบความคิดความเชื่อบางอย่างก็จะได้รับการปรับแต่งให้เข้ากับโลกสมัยใหม่ เป็นการผสมผสานปรับเปลี่ยนเป็นพลวัตไปเรื่อย ๆ โดยไม่หยุดนิ่ง ซึ่งสอดคล้องกับมุมมองของนักวิชาการ พวกที่นำเอาทฤษฎีการติดต่อสื่อสารและทฤษฎีความทันสมัย (Modernization) มาอธิบายผลของการท่องเที่ยวเกี่ยวกับค่านิยมของประชาชนในท้องถิ่นว่า เมื่อมีการท่องเที่ยว การติดต่อสื่อสารก้าวหน้า การคมนาคมสะดวก ค่านิยมพื้นเมืองของคนจะค่อย ๆ เปลี่ยนไป นั่นแสดงให้เห็นว่า ค่านิยมดั้งเดิมแบบเก่าของชุมชน จะดำรงอยู่หรือเปลี่ยนไปขึ้นอยู่กับจำนวนนักท่องเที่ยว และข้อมูลข่าวสารที่ชุมชนจะได้รับ (รายงานวิจัยผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อประชาชน, ม.ป.ป.)

เพื่อที่จะทำให้เกิดความเข้าใจและมองเห็นความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการท่องเที่ยว ผู้ศึกษาจึงจะขอลงลึกในรายละเอียด ในมิติต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ผลของการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจที่เกิดจากกิจกรรมท่องเที่ยว

เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เห็นผลได้อย่างรวดเร็วและโดยทั่วไป มักจะให้ทัศนะในเชิงบวกมากกว่าผลเสียที่เกิดขึ้นต่อระบบเศรษฐกิจ แต่ในขณะเดียวกันการท่องเที่ยวก็อาจสร้างผลกระทบด้านลบได้เช่นกัน ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อชุมชนด้านเศรษฐกิจทั้งด้านบวกและลบ โดยสังเขปมีดังนี้

ผลประโยชน์หรือผลกระทบด้านบวกของการท่องเที่ยวต่อเศรษฐกิจ

จิรวพร ศรีวัฒนานุกุลกิจ (2544) ซึ่งทำการศึกษากิจกรรมท่องเที่ยวในชุมชนชาวเขาใน จ.เชียงใหม่ ได้สรุปว่า การท่องเที่ยวได้ก่อให้เกิดผลกระทบในเชิงบวกต่อระบบเศรษฐกิจ 3 ด้าน คือ

1. ด้านอาชีพและการกระจายรายได้ โดยการท่องเที่ยว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพ การเกิดอาชีพใหม่ ๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว รวมไปถึงเกิดการสร้างงานที่เกี่ยวข้องโดยตรงจากธุรกิจท่องเที่ยวหรือโดยอ้อม เป็นการผลิตสินค้าจากภาคอุตสาหกรรม หรือเกษตรกรรม เพื่อนำมาเป็นวัตถุดิบ สำหรับผลิตสินค้าและบริการแก่นักท่องเที่ยว

2. ด้านการสร้างรายได้ การท่องเที่ยวเป็นแหล่งที่มาของรายได้ในลักษณะของการขายบริการและทรัพยากรธรรมชาติ รายจ่ายของนักท่องเที่ยวก็คือ รายได้ของท้องถิ่น ซึ่งอาจจะมาในรูปแบบของ ค่าอาหาร ค่าพาหนะ ค่าที่พัก ค่าของที่ระลึก

3. ด้านการเจริญเติบโตและการขยายตัวของการลงทุน จากธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวอันเป็นผลมาจากการขยายตัวของการท่องเที่ยว ซึ่งสอดคล้องกับ วิวัฒนพงศ์ ภัทรสุขเกษม (อ้างถึงใน สินธุ์ สโรบล, 2546) ในประเด็นด้านเศรษฐกิจว่า ผลตอบแทนทางด้านการท่องเที่ยวให้

ผลตอบแทนในการลงทุนสูง สินค้าหรือบริการด้านการท่องเที่ยวเป็นสินค้าที่บริโภคแล้วไม่สูญสลายเหมือนสินค้าที่มีตัวตน ทรัพยากรการท่องเที่ยวก็ยังคงอยู่เหมือนเดิมเสื่อมสลายน้อย แต่ก็บูรณะให้เหมือนเดิมได้ นอกจากนี้ การมีรายได้จากการท่องเที่ยว ก่อให้เกิดการไหลเวียนของเงินตรา เกิดการบริโภคและลงทุนอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดการจ้างแรงงาน สามารถสร้างรายได้ให้แก่ตัวผู้ทำงานและประเทศชาติโดยส่วนรวม นอกจากนี้ มนัส สุวรรณ (2545) ยังได้เพิ่มเติมในเรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่น คือ เปลี่ยนจากเศรษฐกิจการเกษตรมาเป็นเศรษฐกิจอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

ผลด้านลบของการท่องเที่ยวต่อระบบเศรษฐกิจ

ฝ่ายวิชาการ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย(2526) ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการท่องเที่ยวโดยตรง ได้แสดงให้เห็นผลกระทบของการท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ตต่อระบบเศรษฐกิจ พบว่า การท่องเที่ยวเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ค่าครองชีพของประชาชนในจังหวัดภูเก็ตสูงขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับ จีรพร ศรีวัฒนานุกูล (2544) ที่ได้พบว่า ตามแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ๆ มักจะประสบปัญหาค่าครองชีพสูง ราคาสินค้าอุปโภคและบริโภคมีราคาแพง ส่งผลกระทบต่อประชาชนในท้องถิ่นและผู้ประกอบอาชีพในสาขาอื่น ๆ ต้องเสียค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้น ปัญหานี้ยังรวมถึงอัตราค่าบริการนำเที่ยว ค่าคมนาคมขนส่ง รวมทั้งสินค้าที่ระลึก ซึ่งมักจะมีราคาสูงขึ้น หลังจากการขยายตัวของการท่องเที่ยว ซึ่งบางครั้งเกิดความไม่พอใจแก่นักท่องเที่ยวและมีส่วนทำให้ภาพพจน์ของการท่องเที่ยวเสีย นักท่องเที่ยวไม่อยากกลับมาเที่ยวอีก

ในขณะที่ มนัส สุวรรณ (2545) ได้เพิ่มเติมใน ประเด็นปัญหาราคาที่ดินและค่าใช้จ่ายในการจัดระเบียบชุมชนในชุมชนท้องถิ่นที่มีราคาสูงขึ้น ทำให้เกิดการอพยพออกนอกชุมชนหรือทำการบุกรุกที่ป่าสงวนหรือที่สาธารณประโยชน์อื่น ๆ และในกรณีค่าใช้จ่ายในการจัดระเบียบชุมชนนั้น จะเกิดขึ้นเมื่อชุมชนต้องการคงไว้ ซึ่งการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ที่จะต้องมีค่าใช้จ่ายด้านขยะและการกำจัดของเสีย ด้านการบูรณะซ่อมแซมความเสียหายของทรัพยากรท่องเที่ยวและด้านค่าใช้จ่ายในการจัดกาสาธารณูปโภคเพิ่มขึ้น เพื่อลดความแออัดของนักท่องเที่ยว

2. ผลของการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมท่องเที่ยว

สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญมากต่อการท่องเที่ยว การพัฒนาการท่องเที่ยวมีส่วนทำให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ดีในแหล่งท่องเที่ยว แต่ในขณะเดียวกันก็อาจเกิดผลกระทบด้านลบเกิดขึ้นได้ และจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับ สภาพพื้นที่และสภาพความเปราะบางหรือความสามารถในการรองรับของพื้นที่

ผลประโยชน์หรือข้อดีที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมท่องเที่ยวที่มีต่อสิ่งแวดล้อม

มนัส สุวรรณ (2545) มีความเห็นว่า การท่องเที่ยวจะทำให้ชุมชนจะตระหนักถึงคุณค่าสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากสิ่งแวดล้อมอันเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สำคัญ ดังนั้น จึงต้องมีการช่วยรักษาสภาพภูมิทัศน์ของสิ่งแวดล้อม ในแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ตลอดจนพัฒนาและปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ในสภาพดี รวมไปถึงการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการศึกษา ค้นคว้า เพื่อให้ได้แนวทางในการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพ และอาจจะมีการออกกฎข้อบังคับของชุมชน เพื่อป้องกันไม่ให้สิ่งแวดล้อมของชุมชนเสื่อมโทรม

ผลกระทบของด้านลบของการท่องเที่ยวต่อสิ่งแวดล้อม

จิรพร ศรีวัฒนานุกูล (2544) และ มนัส สุวรรณ (2545) มีความเห็นที่สอดคล้องกันว่า การท่องเที่ยวมีส่วน ทำลายทรัพยากรชีวภาพของชุมชน สิ่งแวดล้อมต้องประสบกับปัญหาขยะและสิ่งปฏิกูล น้ำเสีย อากาศเสีย ฝุ่นละออง และเสียงรบกวนจากพาหนะเดินทางชนิดต่าง ๆ ในส่วนของสภาพภูมิประเทศและภูมิทัศน์ การท่องเที่ยวทำให้มีการดัดแปลงสภาพแวดล้อม จนไม่มีความเป็นธรรมชาติดั้งเดิมเหลืออยู่ ตลอดจนการบุกรุกที่สาธารณะประโยชน์หรือการก่อสร้างอาคารยื่นลงในแม่น้ำ ลำคลอง รวมไปถึงการไม่มีการควบคุมการก่อสร้างอาคารด้านความสูงและรูปแบบ ย่อมเป็นการทำลายทัศนียภาพอันเป็นความงามและเสน่ห์ของแหล่งท่องเที่ยวดั้งเดิมไป

3. ผลของการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมท่องเที่ยว ผลด้านบวกจากกิจกรรมท่องเที่ยวต่อสังคมและวัฒนธรรม

จิรพร ศรีวัฒนานุกูล (2544) ได้ยกเอาทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่มาอธิบายผลกระทบของการท่องเที่ยวว่า ทุกสังคมมีโครงสร้างและหน้าที่แตกต่างกันไป แต่ละโครงสร้างจะต้องรักษาหน้าที่ของตน เพื่อรักษาสมดุลของโครงสร้างนั้น ๆ เมื่อใด ๆ โครงสร้างสังคมเปลี่ยนแปลงหน้าที่ก็จะส่งผลให้โครงสร้างด้านอื่น ๆ เปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งสอดคล้องกับรายงานงานวิจัยผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อประชาชน (ม.ป.ป.) กับสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2544) ที่เห็นว่า การท่องเที่ยวเป็นการทำคนในสังคมมีลักษณะเป็น Modern Man ที่มีความพร้อมที่จะรับประสบการณ์ใหม่ ๆ และระบบความคิดความเชื่อบางอย่างก็จะได้รับการรื้อฟื้นปรับปรุงให้เข้ากับโลกสมัยใหม่ เป็นการผสมผสานปรับเปลี่ยนเป็นพลวัต ไม่หยุดนิ่ง ซึ่ง ทวีปศิริรัมย์ (2547) ซึ่งได้ศึกษาการท่องเที่ยวบริเวณตลาดน้ำ และพบว่า การท่องเที่ยวเป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้ตลาดน้ำ สามารถคงอยู่ในสังคมต่อไปได้ อมรชัย คหกิจโกศล (2547) ก็เป็นนักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่มีความเห็นว่า การท่องเที่ยวช่วยเผยแพร่เรื่องราวที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อารยธรรมไทยให้โลกได้รู้ถึงความยิ่งใหญ่และคุณค่าของมรดกเหล่านั้น การท่องเที่ยวได้มีส่วนช่วยให้วัฒนธรรมประเพณีหลายอย่างที่ถูกลืมไปแล้ว ได้รับการรื้อฟื้นและนำมาจัดแสดงให้นักท่องเที่ยวและ

ประชาชนในท้องถิ่นได้ชม ในด้านการกระจายความเจริญและการพัฒนา จีรพร ศรีวัฒนานุกุลกิจ (2544) ได้ระบุว่า การท่องเที่ยวจะช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาด้านคุณภาพของประชากรในท้องถิ่น การปรับปรุงและออกแบบผลิตภัณฑ์ รวมถึงการทำให้มีสิ่งโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ

มนัส สุวรรณ (2545) ได้เพิ่มเติมในส่วนของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและวัฒนธรรมระหว่างนักท่องเที่ยวกับเจ้าของพื้นที่ จนเกิดเป็นความเข้าใจอันดีระหว่างนักท่องเที่ยวกับชุมชนท้องถิ่น รวมไปถึงการเกิดชุดความรู้ที่ได้นั้นไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ และสิ่งที่สำคัญที่สุด คือ ชุมชนท้องถิ่นเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจ และตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชนท้องถิ่นตน ยังผลให้เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนท้องถิ่นในการมีสัญลักษณ์แสดงอัตลักษณ์ของชุมชนร่วมกัน ในส่วนด้านวัฒนธรรม ทำให้นักท่องเที่ยวยอมรับในคุณค่าทางวัฒนธรรมซึ่งอาจจะแตกต่างจากวัฒนธรรมเดิมของนักท่องเที่ยว อันจะนำซึ่งความเข้าใจอันดีและความเป็นมิตรระหว่างคนต่างวัฒนธรรมในกรอบที่กว้างขึ้น และสิ่งที่สำคัญที่สุด คือ การฟื้นฟูสืบทอดวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไปบนพื้นฐานของความรัก ความภาคภูมิใจในสิ่งที่แสดงความเป็นตัวตนของชุมชน

ผลกระทบด้านลบของการท่องเที่ยวต่อสังคมและวัฒนธรรม

งานศึกษาหลายเรื่องเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในประเทศไทย จะพบว่า การท่องเที่ยวมีผลกระทบด้านลบมากกว่าด้านบวกต่อสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยเป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการแต่งกาย ประเพณี การใช้เวลาว่าง การใช้จ่าย ความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติและเพื่อนบ้าน ซึ่งผลกระทบกับวัฒนธรรมและสังคม จะเกิดขึ้นในชุมชนชนบทที่อยู่ห่างไกลความเจริญมากกว่าชุมชนที่เจริญแล้วในตัวเมือง เพราะกิจกรรมการท่องเที่ยวอาจกลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญที่สุดในชุมชน มีผลให้คนท้องถิ่นเต็มใจปรับพฤติกรรมและวิถีชีวิตให้เข้ากับการท่องเที่ยว Cohen (1996 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2544) มุลนิธิชาติชาย ชุณหะวัณ (<http://www.thaitopic.com/mag/soc/ecotour1905.html>, 2544, ออนไลน์) ได้มีความเห็นไปในทางเดียวกันว่า การท่องเที่ยวอาจทำให้เกิดการลดศักดิ์ศรีของคนในชุมชน เนื่องจากนักท่องเที่ยวรู้สึกเหมือนไปชมสวนสัตว์ หรือเกิดจากการลบลู่ดูหมิ่นวัฒนธรรมพื้นบ้าน อันเนื่องมาจากความไม่เข้าใจในวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ รวมทั้งการท่องเที่ยวอาจรบกวนสมาชิกในชุมชนที่ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมท่องเที่ยว เช่น ชุมชนที่มีการท่องเที่ยวโดยเรือหางยาว ทำให้เกิดเสียงดังในยามวิกาล นอกจากนี้ ทศนีย์ วิเชียรเจริญ และ สุรีย์ บุญญานุกุลกิจ (อ้างถึงใน จีรพร ศรีวัฒนานุกุลกิจ, 2544) มีความเห็นว่า การท่องเที่ยวอาจทำให้มีการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนไปของวัฒนธรรม ประเพณีบางอย่างที่นำมาแสดงให้นักท่องเที่ยวชมนั้น ได้ถูกดัดแปลง

ไปจนไม่เหลือเค้าโครงเดิม จนอาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดในประเพณีเหล่านั้น นอกจากนี้ยังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านค่านิยมของคนในชุมชน มีการเลียนแบบสิ่งต่าง ๆ จากนักท่องเที่ยว เช่น มีการละทิ้งการแต่งตัวด้วยชุดพื้นเมือง รวมถึงการที่นักท่องเที่ยวขาดความรู้ความเข้าใจในประเพณี ความเชื่อถือของคนในท้องถิ่น ปฏิบัติตนไปตามความเคยชิน เช่น การแต่งกายไม่สุภาพ เข้าไปในศาสนสถาน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของฝ่ายวิชาการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2526) ซึ่งได้ทำการศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดภูเก็ต และพบว่า การท่องเที่ยวได้ทำให้มีปัญหาใจผู้ร้ายเพิ่มขึ้น ปัญหาจากนักท่องเที่ยวได้นำเอาวัฒนธรรมบางอย่างที่ขัดกับสังคมไทยมาเผยแพร่ด้วย เช่น การแต่งกาย ความประพฤติระหว่างชายหญิงในที่สาธารณะ ซึ่งเป็นช่องทางให้เยาวชนไทยเลียนแบบได้และไม่เป็นผลดีต่อท้องถิ่น สุริย์ บุญญาอนุพงศ์ (2539) ได้อธิบายในเรื่องผลกระทบของการท่องเที่ยวว่า ผลกระทบทางด้านสังคม วัฒนธรรม ก็มีอยู่ไม่น้อย แต่เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ จนคนส่วนใหญ่เกือบมองไม่เห็นว่าเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว สุริย์ บุญญาอนุพงศ์ ยังได้ศึกษาผลกระทบจากการส่งเสริมการท่องเที่ยวในเมืองท่องเที่ยวหลายแห่ง และพบว่า การส่งเสริมการท่องเที่ยวได้ก่อให้เกิดผลกระทบทางสังคม และวัฒนธรรมในหลายแง่มุม อาทิ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของครอบครัว การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้แรงงาน ปัญหาการใช้แรงงานเด็ก ปัญหาโสเภณี ปัญหาอาชญากรรม ซึ่งสุริย์ ได้สรุปว่า ผลของการท่องเที่ยวเริ่มชัดเจน เมื่อมีการพัฒนาการท่องเที่ยวในรูปแบบที่เป็น “Institutionalized” โดยใช้บริการสำเร็จรูป (Package Tour) ซึ่งรูปแบบการท่องเที่ยวแบบนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในปริมาณครั้งละมาก ๆ นักท่องเที่ยวจะได้สัมผัสกับแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งอย่างผิวเผิน ทำให้นักท่องเที่ยวมีโอกาสน้อยมากที่จะได้เรียนรู้และปรับตัวเข้ากับท้องถิ่น ในทางกลับกัน ท้องถิ่นเหล่านี้กลับต้องเปลี่ยนแปลงสภาพและต้องปรับตัวเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว ค่านิยมภายในท้องถิ่น เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เคยยึดมั่นในความผูกพัน ภายในครอบครัวและระเบียบวินัยทางสังคม มาเห็นความสำคัญของเงินตรามากกว่า ซึ่งสอดคล้องกับ อมรชัย คหกิจโกศล (2547) ที่ได้แสดงความเห็นว่า การท่องเที่ยวทำให้แบบแผนการดำเนินชีวิต พิธีประเพณีและศิลปวัฒนธรรมถูกประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ เพื่อสนองธุรกิจท่องเที่ยวให้ครบวงจร โดยมีได้คำนึงถึงบริบททางสังคม และบทบาทหน้าที่ดั้งเดิมของสิ่งเหล่านั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาเพื่อปรุงแต่งเป็นสินค้าป้อนตลาดท่องเที่ยวอย่างมากมาย แม้จะด้วยคุณค่าทางความงามและความเป็นอัตลักษณ์ตามแบบแผนประเพณี

รายงานการวิจัยผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อประชาชน (ม.ป.ป.) ได้นำเสนอผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อประชาชนในด้านวัฒนธรรมว่า การท่องเที่ยวทำให้วัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณีบางอย่างของไทยเปลี่ยนไปและอาจสูญหายไปเลย อุปนิสัยใจคอของ

ไทยเปลี่ยนไป คุณค่าทางด้าน อหิยาศัยไมตรี (Values of hospitality) ลดน้อยถอยลง งานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น งานบวชนาค ลอยกระทง มีการเลียนแบบมาให้หนักท่องเที่ยวชม และแสดงไม่เคร่งครัดต่อแบบเดิม ทำให้คุณค่าของประเพณีมีความสำคัญลดน้อยลง นอกจากนี้ อิทธิพลของการท่องเที่ยวยังมีผลต่อศิลปหัตถกรรม ที่ผลผลิตขาดคุณภาพและด้อยคุณค่าลง ขาดความละเอียดอ่อน และความประณีตจนไม่มีคุณค่าทางศิลปะ

จากแนวคิดในเรื่องผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อชุมชน ทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจถึงอิทธิพลของการท่องเที่ยวในด้านบวกและด้านลบ และสามารถอธิบายการท่องเที่ยวในฐานะปัจจัยภายนอกที่จะมีอิทธิพลต่อการวิคิดและแนวปฏิบัติของทุนทางสังคม หรือสามารถเข้าใจปรากฏการณ์การรื้อฟื้นทุนทางสังคมที่เคยมีอยู่ให้กลับมาอีกครั้งในฐานะทรัพยากรทางการท่องเที่ยว หรือต่อยอดวิคิดแบบเดิมกับความรู้สากลอันจะส่งผลต่อระดับและลักษณะของทุนทางสังคม ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นทิศทางการพัฒนาและการดำรงอยู่ของชุมชนในระยะยาว

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อมรรัตน์ ทิพย์เลิศ (2548) ได้ศึกษา ความสามารถทางการสื่อสารของผู้นำท้องถิ่นในการบริหารจัดการชุมชน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของบริบทชุมชนที่มีเศรษฐกิจเป็นแกนนำ ในพื้นที่ชุมชนบางเจ้าฉ่า จังหวัดอ่างทอง พบว่า ผู้นำในบริบทนี้ต้องมีความรู้ ทักษะการสื่อสาร และกลยุทธ์การสื่อสาร เพื่อการบริหารจัดการชุมชนในสถานการณ์ปกติ และเพื่อจัดการสถานการณ์ความขัดแย้งที่เกิดจากผลประโยชน์ รวมไปถึงภายใต้การเปลี่ยนแปลงบริบทชุมชนเป็นมิติเศรษฐกิจเป็นแกนนำนั้น ชุมชนเรียกร้องผู้นำที่มีคุณสมบัติในเรื่องความสามารถทางการสื่อสารและความสามารถในการบริหารจัดการธุรกิจ หรือเป็นผู้นำด้านเศรษฐกิจได้

โกรวุฒิ วัฒนสิน (2549) ได้ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับการป้องกันอาชญากรรม ในพื้นที่ชุมชนนาบึง จังหวัดน่าน ชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช และชุมชนบางเจ้าฉ่า จังหวัดอ่างทอง โดยเป็นการพยายามเอาแนวคิดทุนทางสังคมมาประยุกต์ใช้ ในการเป็นพลังของชุมชนที่มาจากความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน ทำให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ระหว่างกัน หรือสถาบันภายในชุมชนและภายนอกป้องกันดูแลชุมชนให้มั่นคงปลอดภัย สำหรับในกรณีของชุมชนบางเจ้าฉ่า ได้อาศัยภูมิปัญญาในการจักสานเป็นจุดยึดโยงไปสู่การรวมกลุ่ม เป็นธุรกิจชุมชน และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ที่เกิดจากการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องของพลังทุนทางสังคม ที่มาจากเครือข่ายโดยอาศัยกลไกอย่างผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ความมุ่งมั่นในการพัฒนาชุมชน บนฐานภูมิปัญญาองค์ความรู้ที่เป็นรากเหง้าของตนเอง วัฒนธรรมการพึ่งพาอาศัยกัน เอื้ออาทรกัน การจัดการที่เปิด

โอกาสให้สมาชิกในชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีความสามารถในการจัดการตัวเอง อีกทั้งการดำเนินธุรกิจชุมชนที่มีการแข่งขัน กระจายผลประโยชน์อย่างทั่วถึง รวมไปถึงการร่วมแรงร่วมใจของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เข้ามาร่วมดำเนินกิจกรรม ทำให้มีการตั้งเยาวชนที่ถือว่าเป็นกลุ่มเสี่ยงที่จะแสดงพฤติกรรมที่เป็นปัญหากระทบต่อชุมชน ให้เข้ามามีบทบาทเป็นกลไกของธุรกิจ จึงเป็นการลดโอกาสการเกิดอาชญากรรมได้เป็นอย่างดี

ปีวัฒนา งามประภาสม (2550) ได้ศึกษาบทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแบบโฮมสเตย์ กรณีศึกษาเปรียบเทียบ องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่และองค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาเปรียบเทียบประสิทธิภาพการจัดการท่องเที่ยวระหว่างหมู่บ้านแม่กำปองและหมู่บ้านยางทอง พบว่าการจัดการท่องเที่ยวของหมู่บ้านแม่กำปอง และหมู่บ้านยางทอง มีความแตกต่างกันไปตามเอกลักษณ์และลักษณะภูมิประเทศของชุมชน โดยเฉพาะจุดดึงดูดอยู่ที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากหมู่บ้านล้อมรอบด้วยป่าไม้ รวมถึงวิถีชีวิตแบบชนบทล้านนาที่น่าสนใจ ส่วนหมู่บ้านยางทอง มีจุดขายที่งานหัตถกรรมจักสานจากไม้ไผ่ ที่ถือเป็นสินค้า OTOP ที่ขึ้นชื่อของจังหวัดอ่างทองและแผนแม่บทชุมชนต้นแบบของจังหวัดอ่างทอง ในการบริหารจัดการท่องเที่ยว ทั้ง 2 หมู่บ้าน มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาเป็นตัวแทนชาวบ้านเพื่อทำหน้าที่หลักในเรื่องการท่องเที่ยว มีการกำหนดกิจกรรมและกำหนดค่าบริการในอัตราที่ต่างกันไปตามลักษณะของต้นทุนทางทรัพยากรที่ใช้ไป ซึ่งหากเปรียบเทียบประสิทธิภาพการจัดการท่องเที่ยว พบว่า หมู่บ้านแม่กำปอง มีการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวได้เด่นกว่าหมู่บ้านยางทอง เนื่องจากทรัพยากรท่องเที่ยวเป็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมง่ายและฟื้นฟูได้ยาก อีกทั้งเป็นเสมือนแหล่งอาหารและแหล่งรายได้หลักของหมู่บ้าน ทำให้ต้องมีวิธีการจัดการที่หลากหลายและบังคับใช้โดยเคร่งครัดกว่าหมู่บ้านยางทองที่เป็นจักสานซึ่งชาวบ้านทำเป็นอาชีพอยู่แล้ว ดังนั้นการอนุรักษ์จึงทำได้ง่าย ผลการศึกษา บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยว พบว่าองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยแก้ว แสดงบทบาทผู้ส่งเสริมให้ชาวบ้านสามารถจัดกิจกรรมท่องเที่ยวได้ดี คือ การอุดหนุนเงินทั้งแก่กลุ่มอาชีพและชาวบ้านเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ต่อชุมชน การฝึกอบรมหรือพาไปศึกษาดูงานและให้คำปรึกษาแนะนำแก่ชาวบ้านในเรื่องที่เกี่ยวข้อง ส่วนการเสริมสร้างกลุ่มนั้นไม่มีการทำงานในส่วนนี้เนื่องจากชาวบ้านหากต้องการแก้ไขหรือทำอะไรสักเรื่องตัวกันอยู่ตลอดเวลา ส่วนองค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า มีการอุดหนุนเงินแก่กลุ่มอาชีพ มีการฝึกอบรมหรือพาชาวบ้านไปดูงาน และเสริมสร้างกลุ่มผู้สูงอายุ ยกเว้นการให้คำแนะนำปรึกษา ส่วนบทบาทผู้ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวสามารถมาเที่ยวได้สะดวก องค์การ

บริหารส่วนตำบลทั้ง 2 แห่ง ยังไม่มีภาพการจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ นอกจากการอำนวยความสะดวกเมื่อมีนักท่องเที่ยวมาท่องเที่ยวในบางโอกาสเท่านั้น เนื่องจากมีข้อจำกัดทางงบประมาณและการมีหน่วยงานอื่น ๆ ช่วยในการประชาสัมพันธ์ให้ องค์การบริหารส่วนตำบลจึงไม่ได้เข้าไปมีบทบาทมากนัก ในส่วนของปัญหาและอุปสรรคในการส่งเสริมการท่องเที่ยวขององค์การบริหารส่วนตำบล มีความแตกต่างกัน โดยองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยแก้ว ประสบกับปัญหาสินค้าและวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นมีราคาสูงซึ่งหากรวมกับค่าขนส่งจะสูงกว่าปกติ ทำให้ต้องเบิกจ่ายงบประมาณที่มากกว่าเทียบกับในอดีต ส่วนองค์การบริหารส่วนตำบลบางเจ้าฉ่า นั้น พบกับปัญหาปัญหาความไม่เข้าใจลักษณะการท่องเที่ยวของหมู่บ้าน ปัญหาการไม่นำแผนชุมชนเข้ามาร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล ปัญหาความขัดแย้งระหว่างผู้นำกับฝ่ายบริหารองค์การบริหารส่วนตำบล และปัญหาการขาดส่งเงินกู้จากเงินทุนหมุนเวียนกลุ่มอาชีพ

มันโซว์ ละลุสะมา (2534) ได้ทำการศึกษาการดำรงอยู่ของกลุ่มกองทุนในจังหวัดเชียงราย พบว่า กิจกรรมกองทุนข้าว เกิดขึ้นจากชุมชนประสบปัญหาเรื่องการขาดแคลนข้าวบริโภค ต้องการอพยพตั้งถิ่นฐาน การเพิ่มของครัวเรือน และสมาชิกในครัวเรือน การแก้ไขปัญหาระยะแรกนั้นชุมชนใช้การพึ่งพาเครือข่ายเมื่อเกิดการขาดแคลนข้าว เมื่อการพึ่งพาเครือข่ายเริ่มทำให้การตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนทำได้น้อยลง จึงออกมาพึ่งพิงภายนอกคือ นายทุนของหมู่บ้าน ด้วยดอกเบี้ยที่สูง

ต่อมาได้มีการรวมตัวกันแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยการจัดตั้งกองทุนข้าวของชุมชนขึ้น โดยมีการร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ระหว่างสมาชิกที่มีข้าวเหลือกินและสมาชิกที่ข้าวไม่พอกิน จนกลุ่มกองทุนข้าวเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาของชุมชนและเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ในปัจจุบัน ทั้งนี้ปัจจัยที่ทำให้กลุ่มกองทุนข้าวดำรงอยู่ได้เกิดจากการที่สมาชิกมีความพึงพอใจในวัตถุประสงค์ของกิจกรรม และเกิดจากการพึ่งพาอาศัยกันของสมาชิก และความพึงพอใจในสิ่งตอบแทนหรือผลประโยชน์ที่กลุ่มมีให้

พรประภา สีนธนาภา (2533) ได้ทำการศึกษา การพึ่งตนเองของชุมชนโดยแนววัฒนธรรมชุมชน เพื่อการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ ในบริเวณชุมชนกระเหรี่ยง จ.สุพรรณบุรี พบว่า ชุมชนมีระบบการผลิตแบบยังชีพเพื่อการบริโภคเป็นหลัก มีฐานใช้แรงงานในครัวเรือนและการแลกเปลี่ยนแรงงานในชุมชนด้วย ในด้านระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันในชุมชน ชุมชนมีการใช้สถาบันครอบครัวและเครือข่ายในการขัดเกลาสมาชิกในชุมชน รวมไปถึงการจัดการในกรณีเกิดความขัดแย้งหรือข้อพิพาท ในด้านระบบคุณค่า ศาสนาและความเชื่อ ชุมชนมีผู้นำทางความเชื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน ทำให้ชุมชนยังคงดำรงเอกลักษณ์และลัทธิความเชื่อได้ รวมไปถึง

ถึงปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมด้านทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ทั้งหมดทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา (2546) ได้ศึกษาเรื่อง “พัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้า ย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลคู่งษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน” ได้ศึกษาพบว่า สภาพแวดล้อม ทั้งในและนอกชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการทุนทางสังคม อันได้แก่ ระบบคิด วิถีปฏิบัติและผลลัพธ์ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน ซึ่งการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ช่วยให้กระบวนการทุนทางสังคมขับเคลื่อนไปได้ นั้น มาจากปัจจัยทางด้านผู้นำ หรือทุนมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ความเป็นเครือญาติ ความเชื่อ ค่านิยมในเรื่องเดียวกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การช่วยเหลือกัน ความไว้วางใจกัน และกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยลดต้นทุนในการดำเนินกิจกรรมอีกด้วย

ส่วนปัจจัยในเชิงลบที่มีผลต่อกระบวนการทุนทางสังคม ได้แก่ เรื่องของตลาด เรื่องราคาของผลิตภัณฑ์ ที่กลุ่มยังต้องการแสวงหากำไรจากการทอผ้าโดยที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ ซึ่งจะเน้นเรื่องมูลค่า ในขณะที่เดียวกันทางกลุ่มทอผ้า ก็ต้องการที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติด้วย

ผลจากการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มทอผ้า ทำให้ทุนของชุมชนเพิ่มขึ้น และก่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่ม เช่น การที่ชุมชนมีเงินออมมากขึ้น มีรายได้จากการทอผ้าเพิ่มขึ้น ลดต้นทุนจากการใช้วัสดุธรรมชาติ และยังพบว่า การทอผ้าสามารถเป็นสื่อกลางในการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนและนอกชุมชน ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเอง กลุ่ม และชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

พระมหาธนพล พรหมสุวรรณ (2546) ได้ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนไพร : ศึกษาเฉพาะกรณีปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่า วิธีการจัดการป่าชุมชนไพรของชุมชนปลักไม้ลาย เป็นลักษณะของการทำงานแบบพหุภาคีระหว่างพระสงฆ์ หน่วยงานภายใน และหน่วยงานภายนอกชุมชน โดยพระสงฆ์เป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ ในการจัดการป่าชุมชนไพร อาทิ การเป็นผู้นำด้านการพัฒนาจิตใจ ผู้นำด้านการอนุรักษ์และบทบาทของการเป็นผู้ให้การศึกษา ส่วนหน่วยงานภายใน อันได้แก่ สมาชิกในชุมชน หน่วยสาธารณสุขและโรงเรียน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน สำหรับหน่วยงานภายนอก ได้แก่ มหาวิทยาลัยศิลปากร การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ชมรมแพทย์แผนไทย และกระทรวงสาธารณสุข ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการให้การสนับสนุนทางวิชาการและงบประมาณ

ผลการศึกษานี้ได้เสนอแนะว่า การทำงานด้านอนุรักษ์ป่าชุมชนไพร่ที่ต้อองอาศัยองค์ความรู้แบบสหวิทยาการ ต้อองอาศัยการทำงานแบบพหุภาคี ที่มีหลายหน่วยงานมาร่วมทำงานด้วยกัน และควรมีการใช้กระบวนการทุนทางสังคมในการทำงาน โดยอาจจะเริ่มจากผู้นำธรรมชาติ ได้แก่ พระสงฆ์และหน่วยงานต่าง ๆ

กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์ (2543) ได้ศึกษาเรื่อง “การจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมืองศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บางซื่อพัฒนา” พบว่า การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่สมาชิกมีความสัมพันธ์เชิงซ้อนต่อกันนั้นนับเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญของชาวชุมชนเมือง โดยผ่านการตอบแทนและการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตลอดทั้งกระบวนการเกื้อกูลกันและกัน ด้วยความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้พวกเขามีชีวิตรอดอยู่ได้ในสภาวะที่ฝืดเคือง นอกจากนี้การมีค่านิยมร่วมกันในเรื่องการมีเครดิตที่ดีหรือการเป็นผู้นำเชื่อถืออื่นนั้น มีส่วนอย่างสำคัญในการเกื้อหนุนกองทุนสวัสดิการในชุมชน สำหรับการศึกษาระบบการทำงานระดับองค์กรเครือข่าย พบว่าวิธีการดังกล่าวไม่ได้ทำให้เกิดเฉพาะผลด้านบวกในความหมายของการเพิ่มทุนทางสังคม หรือทำให้ชาวบ้านมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นขึ้นเท่านั้น หากแต่การเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน อาจเกิดผลด้านลบต่อองค์กรหรือต่อความสัมพันธ์ของสมาชิกได้เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งกลุ่มพวกพ้องหรือความหวาดระแวงระหว่างสมาชิก ซึ่งลักษณะดังกล่าวถือเป็นข้อจำกัดในการพัฒนากลุ่มที่จะต้องให้ความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากมีผลอย่างสำคัญในการพัฒนาองค์กรชาวบ้านให้เติบโตและเข้มแข็งต่อไป

พีระ ลีवलม (<http://www.thaitopic.com/work1/thesis.htm>) ได้ศึกษาวิจัยในเรื่องการศึกษาศักยภาพของ “ทุนทางสังคม” ของชุมชนไซเบอร์ (A Study of “Social Capital” Potential of Cyber Communities) ซึ่งผลการวิจัยพบว่า การเกิดทุนทางสังคมในอินเทอร์เน็ตสอดคล้องกับกลไกการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม โดยปัจจัยของสังคมทางกายภาพ สามารถมีอิทธิพลต่อลักษณะทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในกลุ่มสังคมในอินเทอร์เน็ต ดังนั้น กระบวนการเกิดทุนทางสังคมจึงมีอย่างน้อย 3 ลักษณะ คือการเกิดทุนทางสังคมที่มีอิทธิพลจากปัจจัยสังคมทางกายภาพ (กระบวนการนำเข้าทุนทางสังคม) การพัฒนาทุนทางสังคมในกลุ่มสังคมในอินเทอร์เน็ต (กระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนไซเบอร์) และการใช้ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในอินเทอร์เน็ตสนับสนุนการมีกิจกรรมร่วมกันทางกายภาพ (กระบวนการส่งออกทุนทางสังคม) โดยองค์ประกอบของ “ทุนทางสังคม” ในแต่ละกระบวนการมีศักยภาพในการสนับสนุนการมีกิจกรรมสาธารณะร่วมกันที่แตกต่างกันไปทั้งลักษณะการสนับสนุน ปัจจัยประกอบค่าศักยภาพ และลำดับของค่าศักยภาพในแต่ละองค์ประกอบของทุนทางสังคม

จตุเทพ ยาสมุทร (2543) ศึกษาทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมชุมชนแม่ทามีอยู่หลายประเภท ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทุนที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ 1) ทุนทางธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ ป่าไม้ ซึ่งก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ 2) ทุนที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ 3) ทุนด้านการเงิน ได้แก่ การระดมทุนในชุมชน เพื่อร่วมกันจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ทำให้เกิดการหมุนเวียนของกระแสเงินช่วยสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้ดีขึ้น ทุนที่เป็นนามธรรม ได้แก่ 1) วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ระบบคุณค่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีความสัมพันธ์ในแนวราบ เช่น ครอบครัว เครือญาติ สถาบันผู้อาวุโสรวมถึงการช่วยเหลือทางด้านแรงงาน 2) ทุนที่เป็นองค์กรภายนอก ได้แก่ การมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกชุมชนทั้งในภาครัฐและเอกชน รวมถึง กลุ่ม/องค์กรที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ในชุมชน เป็นต้น

อุไรวรรณ พวงสายใจ (2545) ได้ศึกษาทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน โดยเลือกศึกษาในชุมชนชนบทของ จ. เชียงใหม่ เนื่องจากมีแนวคิดที่ว่า ในชุมชนชนบท ชาวบ้านสามารถดำรงอยู่ได้ตามวิถีชีวิตที่เรียบง่าย พึ่งพิงธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว อันจะเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญเป็นพื้นฐานที่ช่วยให้ชุมชนมีการรวมตัวกัน รวมถึงมีความเข้มแข็งสามารถเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ได้ ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมที่พบเป็นทุนที่มาจากภายในและทุนที่มาจากภายนอก ซึ่งส่งผลให้องค์กรเกิดความเข้มแข็ง อันเนื่องจากทุนทางสังคมเหล่านี้ ใช้เป็นแหล่งการศึกษาเรียนรู้ทั้งภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม นอกจากนี้ ทุนทางสังคมยังเป็นสิ่งที่พึ่งพิงทางจิตใจ โดยเฉพาะทุนด้านบุคคล วัฒนธรรม และศาสนสถาน และการที่กลุ่มเอาทุนทางสังคมมาใช้ในการบริหารจัดการองค์กร ทำให้องค์กรเกิดพลัง สามารถสร้างอำนาจต่อรองกับสังคมภายนอกได้ รวมไปถึงองค์กรสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาวะการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมั่นคง อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของทุนทางสังคม ที่มีกับองค์กรชุมชนในลักษณะความสัมพันธ์ที่อยู่ควบคู่กัน ไม่สามารถแยกกันได้

ณัฐพร แสงประดับ (2527) ซึ่งทำวิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่เป็นผลจากพัฒนาการท่องเที่ยวบริเวณหมู่บ้านบ่อสร้าง พบว่า การท่องเที่ยวได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในหมู่บ้าน โดยส่งผลโดยตรงในด้านเศรษฐกิจ อาทิ การเปลี่ยนแปลงอาชีพ การมีงานทำ ระดับรายได้ และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ มีผลต่อศิลปหัตถกรรม โดยเปลี่ยนจากหัตถกรรมในครัวเรือนมาเป็นลักษณะกึ่งอุตสาหกรรม ในด้านสังคม และวัฒนธรรมการท่องเที่ยว ทำให้มีการเปลี่ยนรูปแบบการใช้ที่ดิน มีการย้ายถิ่นเข้ามาขึ้นรูปแบบบ้านเรือนจากไม้ได้ถุนสูง แบบชนบทไปสู่ตึกแถว มีการดำเนินชีวิตเป็นแบบการค้ามากขึ้น

และที่สำคัญคือ การก่อให้เกิดทัศนคติที่ดี และเห็นคุณค่าของหัตถกรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะร่วม ทำให้สามารถอนุรักษ์และพัฒนาหัตถกรรมประเภทนี้ไว้ได้

ธวัชชัย รัตนช้อน (2542) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนบนพื้นที่สูง พบว่า โครงสร้างหลักทางวัฒนธรรมของชุมชนด้านระบบคุณค่า ระบบการผลิต และระบบความสัมพันธ์ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากมายนัก หากแต่ได้มีการปรับตัวหลายประการ เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมรอบด้าน ในด้านแนวคิดของชุมชนต่อการจัดการท่องเที่ยว นั้น ชุมชนได้ใช้กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นเครื่องมือในการรักษาระบบนิเวศ ปลูก รักษาทรัพยากรความหลากหลายของชีวภาพ รวมทั้งเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาและ วัฒนธรรมของชุมชน มากกว่าดำเนินการท่องเที่ยวเพื่อแสดงรายได้เพียงอย่างเดียว

สุรีย์ บุญญานพวงศ์ (2539) ได้ศึกษาวิจัยถึงผลกระทบจากการส่งเสริมการท่องเที่ยว ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่า ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา การท่องเที่ยวได้เป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนอย่างรวดเร็ว การพัฒนาด้านคมนาคม การบริการสาธารณูปโภค และ สาธารณูปการต่าง ๆ รวมทั้งการบริการสังคมอื่น ๆ ได้รับการสนับสนุนมากขึ้น ประชากรในชุมชนที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเข้าไป มีรายได้เพิ่มขึ้น มีโอกาสและทางเลือกในการประกอบอาชีพและการศึกษาสูงขึ้น พร้อมกับค่าครองชีพที่สูงขึ้น นอกจากการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพและด้าน เศรษฐกิจ การท่องเที่ยวยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนอีกด้วย ดังนั้นชุมชนจึงมีการร่วมมือกับภาครัฐและธุรกิจเอกชน ในการกำหนดแนวทางและแผนการดำเนินงานเกี่ยวกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว เพื่อที่จะสามารถรักษาสมดุลระหว่างอิทธิพลของ กิจกรรมการท่องเที่ยว กับการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม โดยมีมาตรการและวิธีการ ดังนี้ การกำหนดเขตพื้นที่ท่องเที่ยว การเตรียมความพร้อมในด้านสิ่งบริการ และบุคลากร ซึ่งบุคลากรการท่องเที่ยว จะเป็นผู้สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าของทรัพยากรใน แหล่งท่องเที่ยวได้ดีที่สุด รวมทั้งทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวได้ มีประสิทธิภาพมากที่สุด นอกจากนั้นยังมีการพัฒนากิจกรรมที่สนับสนุนการท่องเที่ยว ให้แก่ประชากรในชุมชนที่ไม่มี การท่องเที่ยว เช่น การส่งเสริมสินค้าหัตถกรรม ภูมิปัญญาพื้นบ้าน รวมถึงต้องมีการสังคายนาระหว่างผู้อาวุโส และนักวิชาการด้านวัฒนธรรมในท้องถิ่น เพื่อกำหนดรูปแบบวัฒนธรรม ประเพณี ที่ถูกต้องตามแบบแผนเดิม รวมทั้งมีการสนับสนุนส่งเสริมให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับแก่นแท้ของวัฒนธรรม ประเพณีแก่คนในท้องถิ่น

พระมหาสุทิตย์ ออบอุ้น (2541) ได้ทำการศึกษาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พบว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน ควรที่จะส่งเสริมให้ ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเองด้วย เพราะคนส่วนใหญ่จะรัก

และวางแผนภูมิลำเนาของตนมาก พยายามรักษาทรัพยากรที่มี อนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญา และวัฒนธรรมของชุมชนให้มากที่สุด

พระมหาสุเทพ ผิวเผือด (2545) ได้ศึกษาเรื่องผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรมของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและชุมชน พบว่า ระบบการบริหารการจัดการของวัดในปัจจุบันยังไม่สามารถตอบสนองต่อสถานการณ์ท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้วัดต้องประสบกับปัญหาที่เกิดขึ้นเนื่องมาจากการท่องเที่ยวเสมอ ในส่วนผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อวัดและชุมชนมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ด้านบวกได้แก่ วัดมีรายได้เพิ่มขึ้น คนในชุมชนได้รับผลประโยชน์จากการล้างจานของวัดและธุรกิจท่องเที่ยวเกิดตลาดขึ้นอันเป็นการสร้างโอกาสในการขายสินค้าและโอกาสในการประกอบอาชีพ และพัฒนาอุตสาหกรรมในครัวเรือน ตลอดจนหน่วยงานรัฐให้ความสำคัญที่จะเข้ามาพัฒนาพื้นที่ ในส่วนของผลกระทบด้านลบ ได้แก่ เกิดความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ และผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพระภิกษุในด้านการศึกษาอบรม และการปฏิบัติธรรม รวมไปถึงปัญหาขยะ

นอกจากนี้พระมหาสุเทพ ยังได้เสนอแนะรูปแบบการบริหารจัดการท่องเที่ยวในวัด คือ วัดต้องมีการวางแผนเกี่ยวกับการพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวที่ชัดเจนและควรส่งเสริมให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการมากขึ้น

กรอบความคิดในการศึกษา

จากแนวคิด ทฤษฎีและผลงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องข้างต้น ทำให้ผู้ศึกษาสามารถมีแนวทางสร้างกรอบแนวคิดในเรื่องทุนทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชน โดยผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดกระบวนการทุนทางสังคมมาสร้างกรอบ เพื่อให้เห็นถึงปรากฏการณ์ของความสัมพันธ์อย่างเป็นกระบวนการ ระหว่างทุนทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชน ที่มาจาก ปัจจัยภายในและภายนอก ระบบคิด และวิถีปฏิบัติ ที่แสดงออกมาในรูปของกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ตั้งแต่ช่วงสังคมเกษตรกรรม ช่วงสังคมธุรกิจชุมชน ช่วงการทำแผนชุมชนระยะที่ 1 และช่วงการทำแผนชุมชนระยะที่ 2 (ตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550) อันจะแสดงให้เห็นถึงผลลัพธ์ในมุมมองการดำรงอยู่ของชุมชนภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง

ช่วงสังคมเกษตรกรรม องค์ประกอบทั้งภายในและภายนอกของชุมชนอยู่ในลักษณะที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ บนฐานทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่ ประกอบกับปัจจัยจากภายนอกยังมีอิทธิพลไม่มาก ชุมชนมีระบบคิดแบบสังคมชนบท ที่เน้นการผลิตแบบยังชีพ ทำงานบนพื้นฐานของการเคารพซึ่งกันและกัน

ช่วงสังคมนวัตกรรมชุมชน เป็นช่วงระยะเวลาตั้งแต่ที่ชุมชนบางเจ้าฉ่ามีการรวมกลุ่มจัดสถานขึ้นเป็นครั้งแรก ใช้ภูมิปัญญาทางการจักสานผลิตสินค้าที่ก่อให้เกิดรายได้เป็นอาชีพหลัก และปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อระบบคิดของคนในชุมชนที่ให้ความสำคัญในเรื่องของมูลค่าที่เป็นตัวเงิน ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชน

ช่วงการทำแผนชุมชนช่วงที่ 1 เป็นช่วงที่ชุมชนเริ่มเรียนรู้หลังจากที่ชุมชนมีปัญหาในเรื่องความขัดแย้งจากเรื่องของผลประโยชน์จากที่มาจากธุรกิจของชุมชน โดยมีผู้นำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ในการรวมคนในชุมชนให้ตระหนักถึงระบบคุณค่าและการกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรมโดยใช้แผนชุมชนเป็นเครื่องมือ

ช่วงการทำแผนชุมชนช่วงที่ 2 องค์ประกอบภายในชุมชนที่มีการใช้บริหารจัดการชุมชนร่วม ทำให้มีการขยายกิจกรรมเพื่อการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรมและความสามารถของผู้นำในการนำทุนจากภายนอกเข้ามาทำให้ชุมชนสามารถประสานทุนภายในภายนอก บนพื้นฐานแนวคิดของการพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งที่เป็นคุณค่าที่มีอยู่ในชุมชนไปพร้อมกัน

จากกรอบแนวคิดทั้งหมดแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับการดำรงอยู่ของชุมชน ผ่านระบบคิดและวิถีปฏิบัติ ที่แตกต่างกันออกไปตามสถานการณ์ ในแต่ละช่วงเวลาและส่งผลกระทบต่อกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดความอ่อนแอหรือความเข้มแข็งของความเป็นชุมชน และความสามารถในการดำรงอยู่ของชุมชน

กรอบแนวคิดในการศึกษา

